

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԱՂԳԱՅԻՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՐԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԽՈՒՐԵՂԱԿԱՆ

ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԽՈՒՐԵՂԱԿԱՆ

Յ. Յ. ԶԱՔՐԵԱՆ

Պոլիս Ղ. Բ. 40
Գաւառ » 50

Օսար Երկիր Ֆր. 12
Մէկ քիւր Ղ. 4

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայկական նշանագիրք. Սուփաս Վ. Պարսեան. — Առ մայրն
իմ. Թ. Թեղեան. — Քաղաքական տնտեսութիւն. Պ. Նեփուզ. —
ձաշակ փռանական քանասեղծութեան. Կարապետ Գարապետ —
Ազգային իրաւախօսութիւն կամ Կաթողիկոսական գործեր. Յա-
րութիւն Չափեան. — Կիւն. Աղէֆ. Գ. Փանոսեան. — Դործք եւ
գործողք. Հրահան — Պատմութիւն Հայ մասնագրութեան. Եղիշե
Վ. Դուրեան. — Աղջկան մը օրագիրն. Մելագիւ. — Թշուառ-
ներն. Խմբագրական. — Մարդիկ եւ Իրք. Խմբագրական :

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՍԵԱՆ (ԱՐԱՄԵԱՆ)

Կ. ՊՈԼԻՍ

ԳՐԱՍԵՆԵԱԿ

Իրիս փառա Եօգուու, Շարգ չարքսը, վերին յարկ, քիւ 52

Ասիական ընկերութեան նորընտիր Գործ. ժողովս, իւր երեք տարիներէ ի վեր հրատարակած ու ամբողջ բանասէր ու լրջամիտ Հայոց ջերմ համակրութեան արժանացած տոյն « Երկրագունտ » հանդիսի նիւթական ու մանաւանդ բարոյական վիճակն առաւել եւս բարւոյցելու, բարձրացնելու նպատակաւ, որոշեց անոր Տնօրէն-Խմբագրապետ Եղիա էֆ. Տէմիրճիպաշեանի աջակից եւ խորհրդական ընտրել իւր Գրեանց Տնօրէն Տ. Աղեք. Գ. Փանոսեան, եւ Ատենագլխին Տ. Յ. Յ. Չաքրեան, որպէս զի վարչական գործոց արագ ու կանոնաւորապէս կարգադրման, յարաբերութեանց մշակման եւ, ի մի բան, Երկրագունտի անխտիր բարգաւաճմանն հոգ եւ խնամք տարուի, յօգուտ Ընկերութեան եւ Ազգիս:

ԳՈՐԾ ԺԱՂՈՎ. ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՏՆՕՐԻՆՈՒԹԻՒՆՔ

 Բաժանորդագրութեան, հապէլի փոփոխման, դրամ առաքման, թերթից պահանջման, եւն. վերաբերող ամէն գրութիւն պարտին ուղղուիլ այսուհետեւ առ Ա. Խորհրդական Տ. Աղեք. Գ. Փանոսեան. իսկ տաղաքելի նիւթեր, պատասխանք, դիտողութիւնք, եւն. յանուն Տնօրէն-Խմբագրապետին:

Երկրագունտի ուղղեալ ամէն գրութիւն թղթաստի միջոցաւ պիտ' անվերջ ընդունի իւր պատասխանն:

Ծանուցման, ինչպէս եւ քննական յօդուածի մ'իրաւունք պիտ'ունենայ ամէն արժանաւոր հրատարակութիւն՝ որմէ երկու օրինակ զրկուի յանուն Երկրագունտի:

Հանդիսիս հինգ հատ բաժանորդ գտնողն՝ իրաւունք պիտ'ունենայ օրինակ մ'ստանալու ձրխաղես:

Բաժանորդաց ցանկէն պիտի ջնջուի իսպառ եւ Հանդիսիս մէջ պիտի հրատարակուի անունն ամէն անոնց՝ որք վարչութեան երկու աղբարարութեանց պատասխանել կամ իրենց պարտքն հատուցանել չ'են փութար:

ԹՂԹԱՏԱՐ

Առ Տ. Խ. Ս. ի Գալթէմունի. — Ձեր երկուցնապարանոց լռութիւնն հոգեր կը պատճառէ առ Ա. Գ. Փ. — Ինչո՞ւ չ'էք խղեր զայն... չ'զԱ. Գ. Փ, այլ ձեր լռութիւնն...:

Առ Տ. Հ. Մ. Քիրէջէեան. ի Պոլիս. — Կայծուրի շնորհունի ձեր նամակին համար, բայց միանգամայն ալ հետաքրքիր է իմանալու թէ... զարտոյորքեանց համեղագոյնն ինչու ձեզ վերապահած էիք...:

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԻՍ
ԱՄՍԵԱՅ

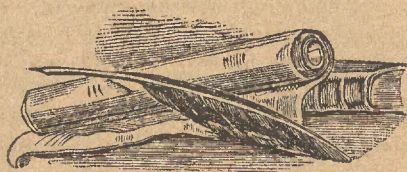
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1885

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ
(ԱՐԱՄԵԱՆ)

—
1885

REPORT

OF THE
COMMISSIONERS OF THE
LAND OFFICE

FOR THE YEAR 1871

IN RESPONSE TO A RESOLUTION
PASSED BY THE HOUSE OF COMMONS
ON THE 12TH MARCH 1871

BY THE COMMISSIONERS OF THE LAND OFFICE

IN ANSWER TO A RESOLUTION
PASSED BY THE HOUSE OF COMMONS
ON THE 12TH MARCH 1871

BY THE COMMISSIONERS OF THE LAND OFFICE

IN ANSWER TO A RESOLUTION
PASSED BY THE HOUSE OF COMMONS
ON THE 12TH MARCH 1871

BY THE COMMISSIONERS OF THE LAND OFFICE

IN ANSWER TO A RESOLUTION
PASSED BY THE HOUSE OF COMMONS
ON THE 12TH MARCH 1871

BY THE COMMISSIONERS OF THE LAND OFFICE

IN ANSWER TO A RESOLUTION
PASSED BY THE HOUSE OF COMMONS
ON THE 12TH MARCH 1871

BY THE COMMISSIONERS OF THE LAND OFFICE

IN ANSWER TO A RESOLUTION
PASSED BY THE HOUSE OF COMMONS
ON THE 12TH MARCH 1871

BY THE COMMISSIONERS OF THE LAND OFFICE

IN ANSWER TO A RESOLUTION
PASSED BY THE HOUSE OF COMMONS
ON THE 12TH MARCH 1871

BY THE COMMISSIONERS OF THE LAND OFFICE

IN ANSWER TO A RESOLUTION
PASSED BY THE HOUSE OF COMMONS
ON THE 12TH MARCH 1871

BY THE COMMISSIONERS OF THE LAND OFFICE

IN ANSWER TO A RESOLUTION
PASSED BY THE HOUSE OF COMMONS
ON THE 12TH MARCH 1871

BY THE COMMISSIONERS OF THE LAND OFFICE

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԳԻՐՔ

ԻՔ. վերջնական խորհրդածութիւնք զՀրաշիցդ. — Ահա-
ւասիկ Հրաշիցդ սկզբնագոյն ծագման որպէսն եւ ուստն,
յորում զարմանալի է տեսնել որ ի Մեսրոբայ իսկ ծնունդ
ստած է այդ մեծահոգի վէպն: Աքանջացմամբ արդարեւ կը
լսեմք որ առաջի Բիւզանդական ծանծաղամիտ ստիպմանն՝
Մեսրոբը ոչ ինչ նուազ քան զնշանագրացն՝ երկրորդ հանձա-
րեղ գիւտ մի եւս կը ստեղծու յանկարծ ներքին դրդմամբ,
եւ կը յաջողի: Սակայն ներելի՞ է արդեօք կասկածիլ որ կա-
րեւոր այդ գիւտ՝ իրօք պատրողական հնարք մի էր հայրե-
նասիրական բերմամբ եղած այն բերնէն որ զճմարիտն խո-
սել եւ զճմարտութիւն քարողել սովորած էր. արդեօք այն-
չափ սաստիկագոյնս ահ սզդեցին ի վերայ անյողդողք արի
ողւոյն Մեսրոբայ՝ կայսեր եւ կայսերականաց խոժոռ սպառ-
նալիքն, որ դրժել ստիպեցին զնա ընդդէմ իւր բարուց եւ
զգացմանց՝ ստայօդ տեղիս ստեղծել՝ առ ի գերծուցանել
զիւր նորածին թարմ աշխատութիւնն ի ծանր հարուածոյ,
եւ թիւր սկզբանց մէջ դլորել զինքն թէ « Սրասցուք զչարն
զի եկեսցէ բարի », — զորօրինակ՝ զիտնական բանասէր մի
զՄեսրոբայ աշակերտներէն միոյն նմանօրինակ արատ մի կը
քսէր առ ի լուծումն տալ պատմական աւանդութեանց ինչ
ինչ մթութիւններու, զորս ինքն (բանասէրն) անկարելի կը

համարէր այլապէս մեկնարանել։ Չեմք ոտիպուիր կարծեմ
այդպիսի հիւանդոտ մեկնութեանց դալ, երբ ողջն եւ քա-
ջառողջ առձեռն կայ մեզ եւ ակներեւ։ Քանզի եթէ քաջ
ուշ դեմք պատմութեանս զոր ճառեցինք, հրաշից իսկական
գաղափարին առաջին յղացողն եղեւ Թէոդոսի տկար բարե-
պաշտութիւնն, եւ ծաւալող՝ ռամիկ ժողովրդեան տգէտ
միամտութիւնն։

Մեսրոբայ ներքին գիտակցութիւնն կը վկայէր, թէ նշա-
նադիրքդ՝ զորմէ կ'ամբաստանէին թէ՛ դուռի անհարազատ
Ասորի էր ծնունդ, ոչ այլ ինչ էին բայց իւրոյ հայրութեանն
իսկ « ծնեալ ծնունդք նորոգ եւ սքանչելի »։ ոչ այլոյ ու-
րուք, բայց իւրոյ ջանիցն եւ տքնութեանց պոռուղք։ սա-
կայն փոխանակ զայդ գիտակցութիւնն համարձակագոյնս
քարոզելու եւ անխռով իմն պարծենալու յանդիման մեծի
հրապարակին, ինքն Մեսրովք զբարեւաշտ եւ զքրիստոնէա-
կիրթ խոնարհամտութեամբ բացատրութիւն կ'ընտրէ ըսելով
թէ ոչ իւր՝ այլ վերնոյն պարգեւք էին նոքա, քաջա-
հաւատ լինելով թէ « Ամենայն տուրք բարիք եւ ամե-
նայն պարգեւք կատարեալք ի վերուստ են իջեալ »։ եւ
զայսմանէ այնքան աւելի համոզեալ էր, որքան գիտէր
թէ ինքն իւրոց երկարժամանակեայ աշխատութեանց եւ
հետազօտութեանց մէջ ստէպ ստէպ Առ Աստուած տուիչն
բարեաց դիմած էր ջերմագին աղօթիւք, զոր այնքան
յորդարանութեամբ իսկ կը պատմէ պատմիչն Կորիւն եւ
կը յեղյեղէ։ Թէ արդարեւ այս Աստուածեղէն բանից լե-
զունն էր սոսկ զոր ի գործ ածած էր Մեսրովք առաջի հար-
ցախորձ տոներին՝ յայտ անախ է, որ Թէոդոսեան թղթոյն
բացատրութիւնն գրեթէ այդր վերոյիշեալ սուրբ գրոց
բանից թարգմանութիւնն է։ « Բայց յետոյ՝ պատմեաց մեզ
Մեսրովք, թէ կատարուին արուեստիդ ի շնորհաց վեր-
նոյն եղեւ »։

Կարի հաւանական է որ զնոյն ամօթլեւած լեզունն ի կիր-
արկ կանխաւ Մեսրովք եւ առ մեծն Սահակ եւ առ իւրսն
եւ կամ ո եւ է հանդիպեալս։ Բայց նոքա հասկացան թէ ինչ
կ'ուղէր ասել այրն առաքինի. ուստի եւ Սահակայ թուղթն
առ Թէոդոս ամենեւին ակնարկութիւն չառնէր այդպիսի

հրաշալի վերնայցերութեան ⁽¹⁾ : Ոչ նոյնպէս, այլ բոլորովին այլազգ ըմբռնեց թէսդոս զՄեսրոբայ բանից զօրութիւնն. եւ չգարմանամբ ընդ այս, եթէ երբեք տեղեակ իցեմք նորա վարուցն եւ բարուց. զի անդատին ի սղայ տիոց զաստիարակեալ բարեխառ քեռն իւրում Պողքերեայ կանացի խնամոց ներքեւ, իւր կրօնական իմացմունքն սեղմ էին եւ կարկամ եւ երկչոտ : Յայտնի իսկ կ'աւանդեն Յոյն սլատմիչք թէ իւր բարեկրօնութիւնն կարի մեծ յարգանս եւ մեծարանս կ'ընծայէր կրօնաւորեալ եւ ճշնասուն անձանց : Ի միւում նուագի վանական ոմն խնդրուածք կը մատուցանէ անձամբ

(1) Թէ Մեսրոբը զայդ խոնարհամտութեան ձեւն ի կիրառած է, նաեւ նախ քան զերթն իւր ի Բիւզանդիոն, կը հաւասարէին մեզ իւր Մեսրոբ անունն, որ վերադիրն եղած է Մաշտոց անուան. զի զայդ կրկին անուանս ունէր Առաջին վարդապետդ : Հնագոյն մատենագիրք Մաշթոց միշտ կոչեն զնա, ինչպիսի են Կորիւն, Փարպեցի, Յովհան Օձնեցի եւ մեր ֆերականն Թրակացոյն (Ի. գլ. Յղ. Ոտին), եւ ինքն իսկ Խորենացի, որ առաջինն լինելով եւ միակ ի հինսն, որ զանունն Մեսրոբը ի գործ կ'ածէ իւրոյ պատմութեան Գ գրոց մէջ, եւ նա եւս յ'Բ գիրսն հարկ լինելով ուրեք զնա յիշատակել, Մաշտոց կ'անուանէ. «Զոր ետ թարգմանել երանելի վարդապետն Մաշտոց» (Բ. Ժ. էջ 179) : Այսու կ'երեւի թէ նախագոյն եւ բուն անունն էր Մաշտոց, թէպէտ եւ միջին մատենագիրք կը շփոթեն զվերադիրն բնկին հետ. քանզի Ասողիկ «Մեսրոբը որ եւ Մաշտոց» կ'ըսէ, եւ Սամուէլ՝ բազում ուրեք հետեւող Ասողկայ՝ հակառակ ձեւով ասացած է. «Մաշթոց, որ եւ Մեսրոբը երանելի», սոյնպէս կը շփոթէ նաեւ անանուն պատմիչն վարուց Մեծին Ներսիսի՝ երկիցս կոչելով այսպէս. «Մեսրոբը, որ անուանեցաւ Մաշթոց» : (Սովի. Հայկ. Զ. էջ 85 եւ 110 : — Բայց թէ երբ եւ առ ի՞նչ այս վերադրութիւնն, կը ըսեն պատմիչք : Եթէ Խորենացի հաւատարիմ մնացած է եւ աստ իւրում բնագրին, Բիւզանդական թղթակցութեանց մէջ եւս Մեսրոբը անուանուած լինելով (Խոր. Գ. Ծէ) կը հաստատուի թէ այդ անունն արդէն ընծայուած էր Մեսրոբայ չեւ երթեալ նորա ի Կոս-

առ կայսրն թէոդոս. երբ կը մերժուի, նշուի արձակելով յերեսս իսկ նորա՝ կ'ելլէ արտաքս. անհնար եղև պալատականաց, կ'ըսէ պատմութիւնն, հանդարտեցուցանել այլազգ ըզկայսեր սարսափն եւ զքողումն, բայց եթէ յետս կոչելով զնոյն վանականն որ դայ եւ զնշովսն լուծէ: Եթէ լրբենին սյդպէս, քանի՜ եւս ազդեցութիւնս պիտի գործէր թէոդոսի վերայ մերս Մեսրոպը, որ դէմ յանդիման խարազնազգեստ (կոր. էջ 7) սեաւ հանգերձից վերեւ՝ ի դուրս կ'արտափայլէր Հայկական ճշմարտապէս պարկեշտ, ձգնասուն, բայց միանգամայն եւ պատկառելի դէմք մը, — յորմէ եւ մահն

սանդնուպոլիս: Բայց թէ յառաջ քան զայդ երբ առած իցէ զանունդ, մարթ է մեզ ի ստուգաբանութենէ լոյս առնուլ: Մեսրոպը գրուելովն, — որ ուղիղն իսկ է, քան թէ Մեսրոպ, որ հայ-ռամկացեալ ձեւն է, — դժուարին չէ տեսնել որ անուանդ գլխաւոր կազմիչն է արովք կամ սերովքն սեմական կամ երբայական ծանօթ բառն (որում արմատակից է եւ մերն սուրբ, եւ Արաբացին շերեփ) ամբողջ եւ անեղծ պահուած ի նմա: Սոյն արմատով կը ստուգաբանէ նաեւ համառօտիչն կորիւնոյ եւ ներքողիչն վարուց Մեսրոբայ, որ երբայազէտ ոմն թուի լինել, յասելն. « իսկ ի նորումս ոչ միայն շնորհացաւ յԱստուծոյ ի ձեռն Սահակայ որ խնդրոյիւն կոչի, (այս է՝ ըստ երբայականին. որոյ բառի նոյնպէս արմատակից կը հանդիպի մերս ծաղր կամ ծիծաղ), եւ մեծին Մեսրոբայ արովքասեան անուան » (Սովի. Հայկ. Բ. էջ 41): — Խընդիրն կը մնայ մե սկզբնատառից վերայ. բայց եւ ի նմա այլ ինչ չեմք տեսներ, բայց զազաւազումն մար՝ Ասորի բառին, որ կը նշանակէ տէր. որով անուանդ սկզբնական ձեւն եղած կը լինի Մար-Սրովք, այն է Տէր Սրովքէ, պարզեալ եւ սղլեալ ի Մեսրովք ի չրթունս Հայ ժողովրդեան (*): Անունդ ուրեմն Ասորի կազմութիւն ունեւով եւ ձեւ, ո՞ յերկրայս կը

(*) Հրապուրուեցանք երբեմն ստուգաբանել զմե մասնիկն սեմական միմ տառին, որ ըստ Ասորի լեզուին օրինաց՝ գոյական բառից ի սկիզբն գրուելով կը բայցացունէ զայնս յանցեալ-դերբայ փոխելով, որով Մեսրովք նշանակած կ'ըլլար արովքացեալ բայց զայսմանէ բաւական հմուտ բնիկ Ասորւոյ մը հետ խորհրդակցելով՝ չընդունեցաւ զմիմնութիւնդ, բայց ընդունեցաւ զմիմն:

խակ պատկառեցաւ, կ'ըսէ պատմիչն (Խոր. Գ. Կէ), եւ կը ներկայացնէր յինքեան անձն մի՝ որ բովանդակ գողցես վերնային հողէնչութիւն էր: Ինչո՞ւ զարմանամք սերեմն թէ հաւատաց թէոքոս Մեսրոբայ բանիցն, կամ թէ մանաւանդ աւելի քան զոր ասելն կ'ուզէր՝ երեւակայեց իւր երեւակայոթ բարեպաշտութեամբն. առ ի՞նչ, ինչպէս զմիոյն նըզման, եւ զսորա ազօթան եւ զօրհներգութիւնա արդարեւ Աստուածամերձս եւ Աստուածահաղորդս լինել չհաւատայր: Ահա այս հաւատքն էր եւ համոզումն թէոքոսի՝ Մեսրոբայ աղօթից զօրութեան վերայ, որ իսկ եւ իսկ զնա Ակումբա

լինի որ յԱսորի կողմանց ընծայուած լինելու է նմա. եւ այս երբ մարթ էր լինել, եթէ ոչ երբ նա ի Միջագետս Ասորւոց գնացած էր: Իսկ ի վերայ այսր յորժամ նաեւ վստորհրդաւոր նշանակութիւն անուանդ դիտեմք, — որ ակնարկութիւն է ի հրեշտակաց սրբասաց անդադար փոռաբանութիւնսն մերձ առ աթոռոփն Աստուծոյ, կը մնայ այլ եւս բնաւ երկրայութիւն որ անդ յաշխարհին Ասորւոցն տուիչ անուանդ նմա եղած լինի նա ինքն Բաբելոն եպիսկոպոսն Եդեսիոյ, որոյ մեծ էր արդէն սերտ բարեկամութեանն զօգ ընդ Մեսրոբայ, եւ որ սքանչացեալն էր զառաքինւոյն վարուց որբութեանն. — եւ այն՝ ի պահուն յայնմ յորում Մեսրոբը բովանդակելով զիւր գործն ի Սամուսատ, դառնայր անտի յետս յեգեսիա « առ եպիսկոպոսն Ասորւոց յորմէ նախնեալն եղ-
« եալ էր (ինչպէս կ'ըսէ պատմիչն), եւ առաջի արկանէր
« նորա գնչանագիրն աստուածասոր », այսինքն զնշանագիրսն որոց համար կը խոստովանէր (Մեսրոբը), որպէս յետոյ առ թէոքոս, թէ ոչ յիւրմէ, այլ « ի շնորհաց վերնոցն տուաւ », եւ ինքն Բաբելոն ըստ նորին բանից սրտմէին ի փոխարէն « բազում իսկ գովութիւնս ամենայն եկեղեցեաւն բարձրա-
« ցուցանէր ի փառս Աստուծոյ » (Կոր. Էջ 10). այլ գովութեանց ահա ժամանակ էր որ եպիսկոպոսն սուրբ կը շնորհէր նմա զանունն խորհրդաւոր Մար-Արամբ, ի յիշատակ իւրոյ սրովբէանման « մշտամուռն » (Կոր.) աղօթականութեանն, եւ այն աղօթից զօրութեան, յորմէ լուսաւորեալ այգպէս գեղեցիկս ի գլուխ տարած էր գիւր ձեռնարկեալ գործն:

անուանեց եւ իւրոյ Պատրիարքին եւս պատուիրեց զնա եկ-
ղեսիաստիկոս գրել :

Կայսեր իմացուածն առաջին ուրեմն քայլափոխք եղեն
դէպ ի Հրաշադ , որում ինքն էր պատասխանատու . իսկ այս
քայլափոխք կրկնուեցան եւ բազմապատկուեցան , իբրեւ ի
կայսերական զահոյից իւրոյ հրովարտակաւ մը զնոյն իմաց-
ուածն հաղորդեց ռամկին , որ անշուշտ յայդպիսիս գիտէ ա-
ռաւել յահուռն եւ արագ եւ արշաւատոյր ընթանալ յաջ եւ
յահեակ , եւ դարուց ի դարս ուանդելով ինքն հրաշս նսեղ-
ծել : Ի՞նչ բարեյարմար հաւատք ռամկին քմաց քան զբարոգէն

Չեմք սարակուսիր որ եւ կորիւնոյ գիւր վարդապետն բա-
ղում անգամ հրեշտակաց նմանեցունեն (էջ 1 , 2) . եւ զնա
ստէպ « աստուածամերձ » եւ « աստուածամուխ » կոչելն ի
նոյն խորհուրդ անուանակոչութեանն ակնարկութիւն է : Թե-
րեւս այդ ասորընկալ անուամբ երեւելովն Մեսրոբայ ի կոս-
տանդնուսդիս , գրգռեց զՀուռն որ ի հեճուկս նմին՝ նոր
տիտղոսս յունականս ետուն նմա : — Այսպէս ուրեմն Մես-
րովք անունդ Հայկական նշանադրաց գիւտոյն անմոռանալի
յիշատակակիցն է :

Իսկ գալով Մաշոց անուան , թէպէտ եւ բնիկ համարե-
ցանք զսա՝ իբր նախագոյն քան զՄեսրովք անունն , սակայն
ի միտս կասկածոտս եմք թէ մի՛ գուցէ եւ սա եկամուտ եւ
վերագիր անուն եղած լինի , եւ տիրանալովն՝ իսպառ խա-
փանած զվարդապետին մկրտական կամ զքահանայականն ա-
նուն : — Մաշոցդ (գրեալ եւս Մաշրոց կամ Մաշրոց) զմե-
րոյ ծիսարանին զանունն կը յիշեցունէ , զորոյ գյօրինումն
կ'ընծայեն ոմանք ի յետնոց միւս Մաշոց անուն եղիվար-
դեցւոյ կամ Սեւանացւոյ վարդապետին , որ յ'Թ դարու
(Յայտմ. Հոկտ. ԺԳ) . բայց մեք կը միարանիմք կարծել ընդ
Շնորհալույ (Թղր . առ Միշագեսացիս , յԸնդհանր . տպ . Պե-
տրք . 1788 , էջ 263) եւ ընդ Չամչեանի (Պատմ. Հայ . Ա .
768) եւ այլոց թէ սոսոյդ առաջին յօրինողն մատենին եղած
է մերս Մաշոց-Մեսրովք : Առ այս բազմաթիւ են հաւանա-
կանութեան ասպոցոյք , յորոց զոմանս ի մէջ կը բերէ եւ
Չամչեան (Անդ) . որպիսիք են , Մեսրոբայ աղօթասիրութեան

Թէ նշանագիրք յատուածուստ կողմանէ հաղորդուեցան մարդոյ, — այն ռամկին, կ'ըսեմ, որ արդէն ի վաղուց ան-
աի, ինչպէս եւ առ մեօք իսկ մինչեւ ցարդ, հաւատացած էր
եւ է Թէ այդ խառնիխուռն գծագրութեանց մէջ հոգեկան
եւ դադանի իմն զօրութիւն կայ դարանեալ, որ զամենայն
ինչ տեսնել կուտայ եւ « լսել եւ խմանալ, մինչեւ ի հեռաւորս
անգամ: Ո՞չ նոյն ռամկին է ահա որ դրջագրաց եւ մատենից
մասնաւոր ձեւ կրօնական իմն պաշտօն կը մատուցանէ՝ սոսկ
այնոր համար որ ի նոսա գիր կայ: Ո՞չ այդ պաշտամանց յար-
գանքն է զոր կուտայ նա գիր կամ գրապանակ կամ գիր պահա-

հետ նաեւ եկեղեցական պաշտամանց համար ունեցած մաս-
նաւոր եռանդն, յորմէ յորդորուեցաւ զՍուրբ գրոց ընթեր-
ցուածն հայացունել, առանց որոյ կարելի չէր բնիկ ազ-
գային ծխարան կազմել: — Ի Ժամագրոց ճակատն աւան-
դարար դրոշմելն Սահակայ անուան կից՝ եւ Մեսրոբայ ան-
ուան իբր գործակից: — Վկայելն Յիշատակարանաց ի դըր-
չագիրս Թէ մեծին Սահակայ գործակցեցաւ եւ Մեսրոփք ի
յօրինել եւ ի կարգի դնել զՏօնացոյցն. — եւ վերջապէս
Կարգաւորութիւն օրհնութիւնաբեր ցաղակի կոչուած հին դըր-
ուածոյ մը (որ զՄաշտոց գրոց համառօտ պատմութիւնն
կ'ընէ) յայտնի վկայելն (ըստ Չամչեանի) Թէ Սահակ եւ
Մեսրոփք սկիզբն եղին այդր մատենին: Արդարեւ այս վաս-
տից մէջ կը պակասի մեզ գլխաւորագոյնն, այն է Կորիւնոյ
վկայութիւնն. սակայն տեսանք արդէն Թէ շատ մանր պա-
րագաներ անյիշատակ թողուած է ի պատմչէդ զվարուց
իւրոյ վարդապետին: Ռատի չեմք երկբայիւր Թէ իրօք Մես-
րոփք եղած լինի Մաշտոց գրոց յօրինողն. սակայն զայն հե-
տեւութիւնն զոր հետեւեցունեն տնտի Չամչեան (Պատմ. Հ.
Ա. էջ 511 եւ 769), եւ Սոմալեան եւ Պատմիչն Հայ Դըպ-
րութեան (Հտ. Ա. էջ 179) իբր Թէ մատենիդ տնուանյան-
ուանէ հեղինակին Մաշտոց տնուանեցաւ, այն մեզ անընդու-
նելի կը թուի. այլ մանաւանդ հակառակն է մեզ ընդունե-
լի. այսինքն՝ Թէ ի Մաշտոցէն (յանուանէ մատենին) եւ ինքն
Մեսրոփք՝ Մաշտոց տնուանուեցաւ, եւ այս մեր կարծիքն
ծնած է ի մեզ Մաշտոց բառին քննութենէն: Քանզի ամե-

րանի (յոսկեպորիկս եւ ի կիպրիանոս եւ ի մագական գիրս) կոչ-
ուած գրեալ թղթեակներ ու զանձամբ կախելով իբր հմայս եւ
իբր հոգեկան իրս, եւ մինչեւ երբեմն կուլ տալ անտի բժշկու-
թիւնս ակնկալելով: Եթէ գիրն այսպէս հրաշալի իմն, քանի-
սկատիկ եւս հրաշագոյն եւ իրօք վերնական գործ համարուելու
էր յաչս նորա գրոյն ստեղծումն, — եւ մանաւանդ լեզուի մը
համար, ինչպիսի էր Հայկականն, այնպէս դժնդակ կար-
ծուած որ մինչեւ ցայն ժամանակ իբր յանկարեւեաց կարգի
գործ եղած էր եւ իբր գեր քան զմարդկային հնարս ի վեր
նմա նշանագիրս գտնել: Այսպիսի նախապաշարեալ մտաց

նայարմար համաձայնութիւն ունի ընդ նիւթոյ մատենին
այդր բառի ստուգաբանական իմաստը, որ է քաջածանօթ
զանդիկ բառն մագդ որ է ճիշդ մերս խնաս կամ խնասուն,
որ աստուածական յորջորջումն էր, եւ կամ միզդ, որ նշա-
նակէր երգ, զոն, եւ կամ մանաւանդ սոցին լծորդակից (ն
եւ պ տառիւքն) արիական եւ մերազնացեալ իսկ բառն
պաշտ, յորմէ եւ պաշտօն: Իսկ ոց յանգին ինչ զօրութիւն ու-
նեն յայտնի է ի համասեռ բառիցն ձաշոց, Շարակնոց, կամ
ի համասեռիցն՝ խորհրդանոց, սարկաւազանոց, խնկանոց,
եւլն: Այսպիսի բարեյարմար հանդիպումն, որ հեղինակի մը
անունն ճշգրիտ ստուգաբանութիւն իւրոյ մատենին նիւթոյն
յարմար, արդարեւ չեմ ասեր թէ անկարելի, բայց ամենա-
հազուադիւտ դէպք, մանաւանդ երբ Գանձարանի պէս ըն-
դարձակ առումն չունենայ բառն՝ որպիսի է Մաշոցդ: Ուս-
տի ինձ կ'երեւի թէ նախկին հեթանոս Հայք ունէին ծխա-
րան մի նովին անուամբ Մաշոց անուանեալ, եւ զնոյն ա-
նունն, որ հնացեալն էր եւ անծանօթացեալ ազգին, վերա-
նորոգեց Մեսրոփը եւ սրբազնացոյց (ինչպէս զԱստուած ա-
նունն եւ զայլ բազում կրօնական բառս ի հեթանոսութենէ
առեալ նոյնպէս սրբազնացոյցին մերքս քրիստոնէութեամբ):
Եւ զի ազգին համար նոր էր մատենան եւ յարգելի, զնոյն
անունն ընծայեցին հեղինակին ի պատիւ կամ ի սովորութենէ
Մաշոց վարդապետ մականուանելով (*):

(*) Կը յիշեցունեմ ասանօր եւ զերայական բառն մաշոռ, որ «Ա-
ղօթագիրք» կը նշանակէ:

միթէ տարօրինակ էր հատուցանել թէ Մեսրովը իրօք յերկնուստ ընկալաւ զիւր նշանագիրսն, երբ արդէն հաւատացած էր թէ երբեմն այսպիսի շնորհք իջած են յերկնուստ առ մարդիկ, զորօրինակ առ Երրայեցիսն ի լերինն Սինայ ի ձեռն Մովսիսի մարգարէի ⁽¹⁾ :

* * *

Յայտոցիկ խորհրդածու տեսութեանցս եւ յերկար քննութենէս յայս գլխաւոր եզրակացութիւն կը յանգի բանս, թէ Հրաշից պատմութիւնն կրկին վիճակ ունեցած է, հին եւ նոր : Հինն ի Մեսրոբայ իսկ ժամանակէն սկսեալ, կարի պարզ, իւր սոսկ հեղական շնորհք. իսկ նորն յ'ԺԲ դարէ եւ այսր կնճռեալ իւր զգալի տեսիլ երեւակայելով : Երկուցունցն իսկ ստեղծիչն՝ ռամկին նանրադաշտութիւնն, ցոլացեալ կամաւ թէ ակամայ՝ նաեւ ժամանակակից պատմչաց այլասացիկ եւ կամ ճարտարութեստական բանից մէջ : Անհնար էր ընդունիլ զայն մեղ՝ որ զՀայկական նշանագրաց պատմութիւնն կ'ուզէինք լրջօրէն հետազօտել, եւ մեր հետազօտութեանց մէջ ոչ փոքր քարընդուտն արգելս կը յարուցանէր : Ազգային հին եւ սրբազան աւանդութեան անուամբ կը ներկայանայր մեզ. չէինք կարող առաւելագոյն պատիւ եւ յարգանս մատուցա-

(1) Թէ Երրայական այրութենն յԱստուծոյ տուեալ էր, հին եւ ի վարդաց հետէ ընկալեալ գաղափար էր, որ միայն վերջին ամաց մէջ փարատեցաւ ստոյգ կերպիւ եւ ի մտաց գիտնոց, երբ կատարելագործութեան հնազրական հետազօտութիւնք, ինչպէս պիտի տեսնեմք յերկրորդ մասին : Բրիտանական Հանրագիտակն իւր վերջնութեւ տարագրութեան մէջ յամին 1852 տակաւին գնոյն վարդապետութիւնն կը քարոզէր, Հրէից բաբունեաց բանից վերայ հիմնեալ : Նոյն գաղափարը կայր նաեւ առ Հայս. ի վեր անդր տեղ մը արդէն վիպութիւն բերենք ի միջին դարու մերային մատենագրէ մը, թէ նաեւ առ թարգմանչօք, այսինքն առ Մեսրոբայ իսկ ժամանակօք, յայտ է ի բանից Կորիւնոյ որ « աստուածագիր » կը կոչէ զտաճաքանեան տախտակսն, եւ զՄեսրովը ընդ Մովսիսի կը բազմատէ (էջ 11) :

նել այդպիսի սուանդութեան մը, քան թէ՝ փոխանակ ընդ
Լաքրոզի սոսկ « առասպելական (fabulosum) պատմութիւն »
(Գանձարան. Հտ. Գ. էջ 86) կոչելով անցնելու արհամար-
հանօք, երկար քննութեամբ գիտութիւնն եւ զծագումն յու-
ղեցինք: Յուսամբ թէ յաջողեցանք զգալունիքն յանդիմանել.
բայց թէ եւ ձեռնունայն ելնէինք չունելով ի ձեռին բաւական
վկայագիրս, ոչ այլ աղգ ընդունելու սորալուած էինք զա-
ռասպել Հրաշիցդ, բայց — ինչպէս կ'ընդունիմք եւ այժմ —
իրր այլատապօթեան (allégorique) ձեւ մը, յարմարեալ Մես-
սիայ ջանից եւ աշխատութեանց վերայ՝ այն ծանօթ սուա-
ծին թէ Որ զի Աստուած քնդ օգնէ, դու նախ օգնէ քնդ:

ՍՈՒՔԻԱՍ Վ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ԱՌ ՄԱՅՐՆ ԻՄ

[Պէտք չունինք մեր ընթերցողաց ներկայացնել ազգային
բանաստեղծ թովմաս Թերզեան Էֆէնտին, որ ուսուցչու-
թեան պաշտօնն ալ այնքան արդիւնաւորապէս երբեմն ազ-
գային վարժարանաց մէջ վարած է եւ այսօր՝ ազգայնոց հետ
պետական վարժարանաց մէջ ալ կը վարէ: Մեծանուն քեր-
թօղն հաճած է մեզ ի հրատարակութիւն յղել հետագայ հատ-
ուածն, յորում յայտնուած երկասարդական աւիւնն ու մե-
ծութեան տենչն՝ ընթերցողին հոգւոյն կը փոխանցին բա-
նաստեղծին հոգիէն եւ զայն կ'երկտրականացնեն:]

Այս առաւօս դու հարցուցիր ինձ՝ ո՞վ մայր՝
Զիս տեսնելով անկնորեալ՝ վճահար՝
Եթէ ինչո՞ւ նրսած կուլամ՝ տրտմագին
Եւ յուսահատ կը հառաչեմ առանձին...
Ինչո՞ւ այսչափ կանուխ կենացս իմ ծաղիկ
Արեւանար ծրուէ՝ զմասաղ իւր զլիւիկ... —
Զայս գորովով կողկողագին կ'ըսէիր
Աչերդ աչացրս մէջ յառած լուսալիր:

Ո՛վ Մայր... գաղտնի եմ իմ ցաւերս... զրթութիւն...
Բայց մի՛ զպատճառն ինձ հարցըներ մահաբոյն...
Խոցուած է սիրսս այս, եւ 'ի լուր քո ձայնի
Թոյներն բոլոր յուզեալ 'ի դուրս զեղանի :
Մասաղ հասակս, այն, տեսում է եւ մութ,
Եւ փոքորիկ գոռան հոգւոյս իմ յանդունդ,
Նրբոր զաշխարհ եւ զիւր օրէնս կը տեսնեմ
Դերեզմանաց նայիմ 'ի գուրս' եւ հեծեմ...:

Տես ինչ անեղ է այս խաւար՝ ինչ նրսեմ,
Որ զերդ պատանգ ծածկէ զաշխարհ համօրէն,
Եւ մարդկութիւնն 'ի զուր նրզնի զշանքակոծ
Վերցընել զլուխ 'ի դժոխսային անդնդոց .
Այլ ոսկի պսակն 'ի զլուխ դրած՝ կըզբօսնուն
Միմեանց վերայ փօրել ազգեր՝ ծնով անհուն՝
Որոց արեան եւ արտասուաց հեղեղներ
Սընուցանեն նոցա զըլխուն դափնիներ:

Զառափնւոյն ուտէ զհաց նոխն ապիրաս,
Յանուն կրօնից անխիղճ գողնայ բուրմըն ժլատ,
Եւ պատանին՝ հաւատարիմ բարեկամ՝
Արդարութեան եւ իրաւանց ջերմ պաշտպան,
Նղբայրական սիրով լըցուած քաղցր հոգին
Ուր՝ իբր 'ի ջուրս' երկինգ համայն կը փայլին,
Արհամարհած կը հեծեծէ միայնակ,
Արեամբ լցուած է իւր կենացը բաժակ:

Մայր, պղպջակ մ' եմ յայս կենաց Ովկէան .
Բայց կուզէի մըրբեկաբար յուզել զայն,
Յամպարտեփն փրօրիլ նակատ շանքի պէս,
Յօղիկ մը տալ գէթ աղփասին աղեկէզ...
Բայց զիս յիմար եւ խելացնոր կոչէին,
Զիս՝ որ զոհուիլ կը բաղձայի նրբատրտին...:
Գըլուխս հանգն ծընգացրդ մէջ՝ ըսէ, մայր,
Բարիքն ուրեմն երկրիս վրայ քրտին չմը:

Հաւատարիմ եղայ մտնմաց՝ դրժեցայ...
Պատշապանեցի գառափնին, ծաղր եղայ...
Անկեղծ բնի եւ զրգացուածքս սրտիս՝
Եւ ֆրջեցին կեղծուպատիր դիմակի զիս:
Եւ օձապտոյս զալարելով ոտքիս սակ
Թունով խեղդել ուզեցին զիմ փառաց պատի.
Յրնորս ինկած տերեւաբափ վարդից պէս
Բայց դարձեալ փեղ հետեւելով ներեմ ես:

Ներեմ այն... բայց յայս կաթիլ արատուաց
Կարծեմ հոգիս կը նրւաղի զխրամած.
Վրսեմ եռանդն իմ կտպառի իբրեւ ծով
Որ զուր բաղխէ ալեօքն ըզծայո աւմարդով,
Բայց մի ինձ մութ եմ աստեղաց բոյլի խաղաղ՝
Եւ փրբոց մէջ լոկ փաղեմ վարդս առ 'ի խաղ.
Բոլոր յոյսերս ալ քեւագուռի եւ սնոտի՝
Պիտի մեռնին՝ իբրեւ արծիւ 'ի բունի:

Թ. ԹԵՐԶԵԱՆ

Գ ՈՐԾԱԿՈՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՔ

(TRADES UNIONS)

(Շարունակութիւն)

Գործադուլներու մեջ երկխոյս (Intimidation dans les grèves) — Գործադուլ ընողները իրաւունք չունին բնաւ արգելելու որպէսզի այլ գործաւորք գան իրենց տեղը խնդրեն: Եթէ անգործ մարդիկ վար թողալով աշխատելու հակամէտ լինին, գործադուլ ընողներէ զատ հանրութեան շահաւոր է որ դուքա գրաղին: Մատուցման եւ խնդրանքի խնդիր մ'է այս: Գործատէրը՝ ընդհանուր առմամբ, իրաւունք ունի աշխատելու, որպէսզի իւր գործը կարելի եղածին չափ վար գինով ընել տայ, եւ իւր շահերն կը պահանջեն որ՝ եթէ վար գինով աշխատիլ վատաբոլ դատ մը ընդունի գանձեր:

Դժբաղտաբար յաճախ գործադուլ ընողները կը ջանան համոզելու որպէսզի ուրիշ գործաւորք չ'երթան իրենց տեղը չառնեն, ստէպ՝ երբ ճարերնին հատնի, մինչեւ իսկ սպառնալիքներ կընեն: Իբր թէ տեղ մը աշխատելու իրաւունքը իրենց վերապահուած ըլլայ:

Սակայն ոչ մէկ օրէնք եւ ոչ մէկ սկզբունք վայն անոնց չը յատկացունէր: Որպէսզի գործադուլ մը օրինաւոր եւ կանոնաւոր ըլլայ՝ պէտք է որ իւր բոլոր անդամները իրենց յօժար կամօքը մասնակցին: Երբ գործադուլ յարուցանող մը կսկի միւս գործաւորաց սպառնալ եւ արգիլել զանոնք իրենց ուզած պայմանովը աշխատիլ, ոճիր մը կը գործեն, նոցա անձնակաւն ազատութիւնը բռնաբարելով միայնգամայն նոցա այս վարմունքէն հասարակութիւնն ալ կը վնասուի: Մարդիկ ազատ են աշխատութիւն մը մերժելու, սակայն անպատճառ պէտք է պաշտպանել այլոց իրաւունքը երբ նոքա կը փախաքին միեւնոյն պայմաններով աշխատելու: Միեւնոյն զխողովութիւնները կարելի է նաեւ lockoutներու մասին ալ ընել, գործատէր մը որ իւր գործաւորները կարճակէ բնաւ իրաւունք չունի սպառնալու կամ ստիպելու որպէսզի միւս գործատէրներն ալ իւր օրինակին հետեւին: Անշուշտ կարեւոր գործադուլներու պէս նաեւ՝ գործատեարց մէջ կանխաւ կամաւոր համաձայնութիւն մը տեղի կունենայ (lockout) ներ կազմուելէ առաջ: Եթէ դաս մը գործատեարք չալը անցունէին, եւ գործարաննին փակել չուզող գործատերերուն վնասներ հասցունել կամենային խստիւ պիտի պատժուէին: Այս դէպքը քիչ անգամ կը պատահի: Այսպէս ուրեմն գործադուլք (lockout)ները օրինաւոր են միայն եթէ՝ երբ փորձի աստիճանի մէջ միան, տեսնելու համար թէ՝ գործաւորք որոշեալ թոշակով մը պիտի հաճին աշխատիլ թէ նոր պայմաններ պիտի առաջարկեն:

Եթէ որ եւ իցէ արհեստի գործաւորք համոզուին թէ՝ իրենց թոշակները խիստ ցած են՝ գործադուլ մը ընելով թոշակին կամ կը յաջողին բարձրացունել եւ կամ ոչ, եթէ գործատէրը տեսնէ թէ՝ արդէն վճարուած գինովը լաւ գործաւորներ գտնելը անկարելի է, յայնժամ կստիպուի աւելի վճարելու, սակայն եթէ արդէն վճարած գինովը ուրիշ լաւ

գործաւորներ գանուին, այն տտեն այս փորձ մը պիտի ըլլայ հաստատող թէ գործադուլի մասնակցողք խաբուած են, եւ թէ իրենց թոշակները ճիշդ կը համապատասխանեն հրապարակի գնոյն: Այս ամէնը մատուցման եւ խնդրանքի խնդիր մ'է:

Այստեղէլ դադրողք՝ ճիշտ այն անձանց կը նմանին՝ որք իրենց ձեռաց մէջ ապրանսաց պատրաստ քանակութիւն մը ունենալով զայն ծախելու կը մերժեն, յուսալով որ լաւագոյն գին մը պիտի գտնեն: Եթէ սխալին, ծագած վնասը պիտի տուժեն, եւ անոնք որ ի բարեյարմար ժամանակի ծախեցին՝ յառաջ եկած շահը կը վայելեն: Ապրանատէր մը բնաւ իրաւունք չունի սպառնալու որպէսզի այլ ապրանատէարք իրենց ապրանքը ժողովուրդեան ծախեն: Մինչեւ իսկ կարելի է մտածել թէ՛ պէտք չէ արդեօք արգելել՝ որպէսզի վաճառականք իրենց մէջ կամուր համաձայնութիւններ կը գոյացունեն, վասնզի դոցա նպատակը ժողովուրդէն ստակ գողնալու դաւաճանութիւններ են միայն: Ապառազաց՝ այսինքն համայն ժողովուրդեան շահը կը պահանջէ որ, ամէն մարդ ազատ ըլլայ եւ մրցի տեսնելու համար թէ՛ ով պիտի կարողանայ ամենէն աժան ծախելու:

Գործաւորաց ընկերութեանց մենախմբաւորութիւնը (Monopoles des tradesunions) — Անշուշտ դաս մը արհեստից մէջ գործաւորք միանալով կը յաջողին բնական աստիճանէն վեր պահել իրենց թոշակները: Թոշակները ապրանսաց գնոյն պէս խնդրանքի եւ մատուցման օրէնքով կը կառավարուին: Հետեւաբար եթէ գլխարկ շինողաց թիւը սահմանափակ լինի՝ շինուելիք գլխարկաց թիւը կը նուազի, գիներնին կը բարձրանայ, եւ այս գործաւորները իրաւունք կունենան աւելի բարձր թոշակներ պահանջելու, զորս ուրիշ որեւիցէ միջոցաւ անկարելի պիտի ըլլար պահանջել: Շատ միաւորութիւնք կը փորձեն այսպիսով արտադրութիւնն սահմանափակել՝ եւ այս նպատակաւ կը մերժեն որոշեալ քանակութենէ մը աւելի ուսանող աշակերտ ունենալ կամ աշխատիլ նոյն արհեստին մէջ չը մեծցած անձանց հետ: Հաւանականաբար երբ այդ անձինք քիչ կարեւորութիւն ունին՝ եւ ընկերութիւնը զօրեղ է, այդ հաշիւը կրնայ յաջողութեամբ պատկուիլ: Այն տտեն արհեստը մենախմբաւորութիւն մը կը դառնայ՝ գործաւորք բարձր

Թոշակներ կատանան, եւ հասարակութիւնը կտախպուի սուղ դինսով գնել իւր գործածած ապրանքները: Այսպիսով գործաւորները աղքին մնացեալ մասէն եւ այլ արհեստով զբաղող գործաւորներէն տուրք մը կառնեն: Սակայն այս ընթացքը խիստ անձնասիրական եւ փաստակար, ուստի եւ օրէնքներն պարտին՝ զգօն միջոցներով վճատեցունել այստեսակ մենավաճառումները, որոնք երթալով երթալով յետին աստիճան փնասակար պիտի լինին գործաւոր դասուց, որովհետեւ ամէն արհեստ սխտի ջանաց յաջողութիւն գտած արհեստներուն նմանիլ: Նկատելով որ գլխարկագործք զօրաւոր միացում մը ունին, կօշկակարք, դերձակք, կարկարողուհիք, եւս կը փորձեն նմանօրինակ ընկերութիւններ կազմել եւ իւրեանց արհեստակցաց թիւը սեղմեալ պահել: Եթէ յաջողէին, արդիւնքը արտաւոց պիտի ըլլար, զի ամէնքն ալ հարստանալ պիտի փորձէին զմիմեանս աղքատացունելով, վասնզի հաւաքական եղբի մը՝ ընդհանուր եղբի մը հետ չփոթումը՝ տրամաբանական սխալ մ'է, ինչպէս որ իմ տրամաբանական գրքիս մէջ ցոյց տուի:

Որովհետեւ արհեստ մը առանձինն նկատեալ, կրնայ հարստանալ միւս արհեստից փնասելով, այդիկէ չհետեւիր սակայն թէ բոլոր արհեստք ի մի հաւաքեալ՝ եւ նոյնպէս շարժելով, կարենան հարստանալ:

Անտարակոյս գործաւորք կը կարծեն թէ՝ իրենց թոշակաց վրայ եղած յաւելումը՝ իրենց տիրոջ գրպանէն կելլէ: սակայն առ հասարակ բոլորովին սխալ է այդ, վասնզի գործատեարք չը պիտի կարենային իրենց գործերը շարունակել առանց իրենց ստրկանաց դինները բարձրացունելու, որով եղած թաշակի յաւելումը գնողք կը տուժեն: Սակայն գործատեարք միայն թոշակի յաւելումը հանելով չեն բաւակա՞նանար, քիչ մ'ալ աւելի ձեռք ձգելու են, որպէսզի այսպիսով համակուեն այդ վտանգին, որ իրենք յանձն կառնեն, դործ ընելով այստեսակ գործաւորաց հետ որք ժամանակ առ ժամանակ բանթող կընեն եւ իրենց գործերը երեսի վրայ կը թողուն: Վերջապէս դիներու յաւելումը տուժողք մտնողք են, եւ թէեւ հարուստք եւս կը մասնակցին, սակայն առ հասարակ գործաւորաց տմանց թոշակաց բարձրացումը՝ այլ գործաւորք են որք կը վճարեն:

Գործաւորական ընկերութեանց եւ մենավաճառմանց ընդհանուր արդիւնքը՝ բոլորովին աղետարեւր է նոյն իսկ գործաւորաց համար։ Հարիւրին կամ հազարին մէկը կը չահի, մնացեալ մեծ մասը մեծապէս կը տուժէ։ Աշխատութեան վրայ դրուած սեղմումները կարգիլեն՝ որ գործաւորք իրենց գործը իրենց ուզած եւ իրենց յարմարագոյն երեւցածին պէս տեսնեն։

Բաղդաւորք կը պարարտանան ի վնաս նոցա որոց անգործութեանն պատճառ կը լինին, եւ գործադուլք եւ աշխատութեան ընդմիջումնք որք մենավաճառաց պահպանումէն յառաջ կուգան՝ կը նուազեցունեն զարտադրութիւնն որ թոշակի ձեւով գործաւորաց կը բաշխուի։

(Շարունակելի)

Պ. ՆԵՎՐՈՒՋ

ՃԱՇԱԿ ՖՌԱՆՍԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ

[Մեծապատիւ Տէր Կարապետ Էֆէնտի Գարագաշ կը հասի Հանդիսիւ շնորհել իւր աշխատակցութիւնն։ Այս հմուտ որքան համեստ անձն, ոյր անունն յաւէտ հանդիսաւոր պարագայից մէջ կը լսուի, մեծաւ ուրախութեամբ անտարակոյս պիտ'ողջունուի մեր համայն ընթերցողաց կողմանէ։ Գարագաշ Էֆէնտին այս անգամ կու տայ մեզ զոյգ մը տալ, Ֆրանսայի ժամանակակից անուանի բանաստեղծ Սիւլլի Բուլտոմէն թարգմանուած։

Սոյն բանաստեղծին մէկ երկին առթիւ՝ կաճառական էտման Գառօյի կողմանէ՝ Ռըվիւ sk sko Մօնսի մէջ երեւցած յօդուած մը Գիսակաւս Բանաստեղծութիւնն ինկետասաներոյ դարուն մէջ վերնագրով՝ կը յայտնէ թէ քերթօղաց սր դասուն կը պատկանի Սիւլլի Բուլտոմ։ Յառաջիկայ թուով ալ պիտի զարդարենք Հանդիսիւ էջերն՝ նոյն բանաստեղծին մէկ չքննադատյն քերթուածովն, նոյն խնամուտ ձեռամբ հանեալ ի Հայ։]

ՈՐ ՄՆԱՅՆ

Ներկայն լինի ունայն, զբաւուր,
Մքերմուհիդ իմ, շուրջ ըզմեօք.
Իբր յանցելոյն դոյզն ինչ մընայ,
Եւ որք մընան, փոխին համայնք :

Ոչ եւս հայիմք մեք աննախանձք
Ի քանամեայ աչաց փայլել.
Եւ քանիք վաղ իսկ եմ շիջեալք
Յաչացն՝ որ զմեր տեսին անել :

Քանի արբունս առեալ քանի
Ժամն՝ որ ոչ ինչ բերէ այսեկն.
Եւ սակայն կայ եւ մընայ ինչ.
Ըզեղ իմ հին սրբիւ սիրեմ :

Ճըմարիս սիրն իմ՝ որ յարի
Եւ կրէ յորմէ հետէ ծընաւ.
Սիրն իմ՝ մանկան, սիրն անարատ,
Չոր մօրն իմոյ էր ինձ զրեալ :

Սիրն ուր ոչ եւս ինչ մընանէ,
Ուստի ոչ եւս ելանէ ինչ.
Սիրեմ ըզեղ այնու՝ որ յիս
Գոյ զօրագոյն ընդդէմ մահու :

Եւ քէ խոտել զմահն իսկ կարէ,
Թէ լաւագոյնն արդեօք ի մարդ
Մընայ անեղծ, ըզեղ՝ այնու
Որ յիս անմահն է՝ ես սիրեմ :

ՍԻՒՆԼԻ ԲՐԻՒՏՈՒՄ

Ա Ս Տ Է Ն

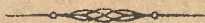
Ասէն համայն եղբեանիք մեռանին .
Սակաւասեւ էն ամենայն եղբ քրոջնոց .
Ես զայն ամառսն յերագեմ՝ որ մրնան
Միշտ . . . :

Ասեն շրքունք անցեալ քեռն առ շրքամբ ,
Ոչ ի քաւէն իւրեանց քողեալ ինչ բրնաւ .
Ես զայն համբոյսն յերագեմ՝ որ մրնան
Միշտ . . . :

Ասէն համայն արսասուալից լան մարդիկ ,
Զմրսերմութիւնս իւրեանց եւ կամ ըզսարկանս .
Ես զայն ամառսն յերագեմ՝ որ մրնան
Միշտ . . . :

ՍԻՒԼԼԻ ԲՐԻՒՏՈՒ

Թարգմ. Կարայեհ Գարագաշ

Ա Զ Գ Ա Յ Ի Ն Ի Ր Ա Ի Ա Խ Ո Շ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Կ Ա Մ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐ

Ամբողջ երեք տարիներ՝ Հայ ժողովրդի ուղեղն ուռեցնելէ հետէ, վերջապէս իւր լուծումն կ'ստանայ այսօր Ս. Էջմիածնի Կաթողիկոսութեան խնդիրն, որով եւ մեք առիթ ունեցած կը լինինք Մանգրալեի Էգիեար Լրագրոյ խմբագրատեալի հետ ըսելու թէ, Եղիսիոյ (իստ. Աստուծոյ) լուծուեցաւ այլ եւս Պոլսոյ եօթն ու կէս Լրագրաց ու նոցա հազար եւ մէկ խմբագիր զիւցազուներու պայքարն, կամ ըստ արդի Հայկական ձեւամտութեան թէ՛ յաւուրեցաւ միանգամ ընդ միշտ խնդիրն կենսական կամ անկենսական .

հրատապ կամ գեհնատապ չը գիտեմք եւ այլ ինչատապ, որով եւ դադար կ'առնու ճայթն ու պայթն՝ այնքան ազմկալից եւ խոթորիուն :

Պոլիսի Ազգ. ժողովոյ ստուարամասն որոշմամբ ինչպէս արդէն նախագուշակուած էր, զինադուէն՝ կը վճռուի ու վերջ կը գտնէ կաթողիկոս լինելու կարմրագոյն հետամուտ եւ թիկնածու եկեղեցական սրբասուն բանակի ճակատամարտն՝ յաղթանակը մնալով Ամենապատիւ Տէր Մակար Սըրբազան Սրբեղիկոսոս Մամիկոնեան սոհմադունին, որ կը բարձրանայ Այրարատայ գահին վերայ :

Յետ երջանկայիշատակ Տէր ՆԵՐՍԷՍ Վարժապետեան անմահ եւ անմուռնալի Պատրիարքի, եւ յետ Բարձրաշնորհ Տէր Մկրտիչ Խրիմեան արդիւնաչատ ՀԱՅՐԻԿԻ, որոնք մեր հետ ընդհանուր Հայ զգացումներուն եւ նոցա ծայրածաւալ սիրոյն կաթողիկոսներն էին, չունենալով այլ զոք ընտրելի՝ երբէք մտահոգութիւն չունեցանք այս կամ այն եկեղեցականի կաթողիկոսացման վերաբերութեամբ : Գերապատիւ Տէր Մեղքիսեղեկ Մուրատեանց սրբազանի մասին եւս նպաստաւոր համոզում մը չունենալով, ոչ ինչ տխուր տպաւորութիւն բերած էր մեզ նաեւ կաթողիկոսական ընտրութեան ներկայ կամ վերջին արդիւնքն, արդիւնք մը, որ ծնունդ առած էր Պորոյ երեսփոխանական ժողովոյ ճառադրոյդ փոխանիրայից դաւառային վաթսուն եւ հինգ վիճակաց ուղղակի ընտրութեան մասնակցելու ՆՈՒՐԱՅԻՍ եւ ՍՈՒՐԲ Խրատանց բռնաբարումէն⁽¹⁾, հետեւաբար, բնաւ փոյթ չ'ըրինք թէ, ինչո՞ւ այս կամ այն եկեղեցականը չեղաւ կաթողիկոս :

Մեզի համար, եթէ համոզում մը կայ՝ սա է թէ, մարդիկը մարդոյ վերայ կրնան յաղթանակ տանիլ, որովհետեւ, յաղթութեան կշիռն՝ ոյժի կամ զօրութեան համախաղն է, նոցա համեմատութեան մէջ կը յայտնուի յորժամ՝ իրարու կը բաղխեն :

Ամենապատիւ Մակար Սրբազան հզօրագոյնին կողմն էր, ուստի եւ յաջողեցաւ շահիլ վիճակահանութեան բաղբատոմսն կամ վաւերատոմսն, սակայն, բուն յաղթութիւնը այս չէ,

(1) Երեսփոխան Մեծ. Աւետիս Էփէնսի Թընկեան պաշտպանած էր զաւառաց մասնակցութեան իրաւունքն :

զի եթէ մի քիչ նրբաղնեւնք, դիւրին է մակաբերել թէ՛ կայ բան մը, սրոյ առաւելագոյն ազդեցութեան առջեւ վաղանցիկ յաղթութեանց խուրճն որչափ եւ լինի ստուար՝ վերջապէս ազան կամ անազան պիտի փշրի առանց հետք եւ նշանակութիւն թողելու :

Այս հզօր ազդեցութիւնը ՅԱՄԱՆԱԿ կոչուած է, որ կը վճռագրէ ամէն ճշմարտ եղած յաղթութեանց արժէքն :

Ամենէն կատաղի բռնակալի մը դէմ իսկ կարող է մարդ մաքառիլ, թերեւս չահի ալ. բայց, ՅԱՄԱՆԱԿԻ դէմ կռիւ փորձել, կամ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ հետ կատակ ընել, յաղթանակ կարծուած չուքին տակ յուսախար մենամարտ մը՝ եւ կամ խայտառակ պարտութիւն կը նշանակէ :

Բաւական չէ կիրճէ մը անցնիլ, բայց, գրաւեալ դաշտին վերայ մեռելակոյտ դառնալ, եւ ուր՝ սեւ յիշատակներով դարերու առջեւ անէծք ու հայհոյանայ ենթակայ լինիլ :

Ամենապատիւ Մակար Սրբազան Մամիկոնեան՝ ընտրութեան կիրճէն անցաւ, ընդունելութեան բերդն եւս գրաւեց, սակայն խնդիր է գիտնալ կամ գուշակել թէ, ի՞նչ պիտի դործէ կաթողիկոսական դաշտին վերայ, եւ կամ ո՞րակիսի գոհացում պիտի կարենայ ցոյց տալ Հայ ժողովրդի բաղձանքներուն :

Ամեն Մակար Սրբազանի համար որքան ալ փոյլուն թուի իւր այս տարած յաղթանակ, նոյնքան եւս փափուկ է իւր ստանձնած դերն, ինչպէս նաեւ ծանրակշիռ՝ նորա պատասխանատուութիւնն, ուստի նոյն համեմատութեամբ մի կողմ թողելով մասնաւոր հաշիւներ, անցողական մտածումներ, աւելի եւս ամրապինդ վահանաւորիլ է հարկաւոր Աղգային սուրբ սեղանի վերայ, աչքի առաջ ունենալով միանգամայն մօտալուտ վտանգն այն գերեզմանի ցուրտ կափարջին, որ արդէն սկսած է սպառնալ Նորին Սրբազնութեան կենաց վերջին քառորդին վերայ, ուր՝ դիւրարեկ կը փշրին բոլոր աշխարհային վայելանք, եւ ուր՝ դադար կառնուն այլ եւս ամէն հաճոյք եւ զօրսանք :

Ահա այս կարճ ժամանակամիջոցի մէջ, Ամեն Մակար Սրբազան կարող պէտք է լինի դործել արագ եւ արիասէս, մատաղ տաղով զանձն՝ Եկեղեցւոյ եւ Աղգի սուրբ դառին,

որոյ փոխադարձ նշանակութիւնը կը լինի, ժողովրդի եւ հասարակաց կարծեաց վերայ ոչ միայն յաղթանակ տանիլ, այլ էապէս եւ իրապէս թաղաւորել նոցա մէջ մի մասնիկներու խորերն: Այս է ահա բուն եւ ճշմարիտ ՅԱՂԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, որ կապրի չէ թէ պատմութեան եւ ժամանակի որդւոց անէծքներուն ներքեւ, այլ, ալելուներու բարձանց վերեւ յաւէտ անոն, յաւէտ պանծալի եւ անմոռանալի:

Երբ այսպէս զուտ Ազգային պարտաճանաչութեամբ համարձակութիւն կունենամք գրել որ եւ իցէ նիւթի մասին, չը կարծուի թէ մղուած կը լինինք մեք մեր գրադիտական կամ դիւանագիտական ծայրագոյն հանճարէն, կողմնակի, եւ կամ կուսակցական ոգիէ զոր շունիմք, այլ, պարզապէս Հայրենասիրական ամենաջերմ խանդի հետ անձնական սոսկ փորձառական գիտակցութենէ. որ կը թելադրէ զմեզ անկեղծութեամբ եւ անկախ կերպով՝ արտայայտել, ինչ որ Հարեր է Ազգին, ինչ որ համաձայն է ժողովրդային բաղձանաց:

Ինչպէս ծանօթ ճշմարտութիւն՝ պէտք է խոստովանիլ թէ, այլ է բարի կամեցողութիւնն, եւ այլ է բարեկամեցողութիւնն ի կիր արկանել յօգուտ Ազգի եւ Հայրենեաց:

Բարեգործութիւնն ալ մեր կարծիքով մի տեսակ ուսում է, եւ կրտարեալպէս գիտակցութիւն կը պահանջէ. ուստի, Ազգի մը կամ ժողովրդի մը բարիք հասցնելու համար, նախ եւ առաջ լաւ ուսումնասիրութիւն ունենալու է թէ, այն ազգին կամ ժողովրդի նկատմամբ իսկապէս բարիքն ո՞րն է: Ինչի՞ մէջ կը կայանայ նորա կարօտութիւններն. զի որովհետեւ բարիք կամ բարերարութիւն ըսուածը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ, որ եւ է անհատի կամ հաւաքական մարմնոյ, որ ժողովուրդ ու ազգ անուան տակ կը ճանչցուին, որոշել ճիշդ կերպով նոցա պէտքերն, ուսանիլ կարօտութիւններն եւ գոհացում տալ նոցա: Ժողովուրդին կամ Ազգին այդ կարօտութեանց ու բաղձանքներուն խաւերն ու խորերը թափանցելու եւ մասնագիտութիւնը ունենալու համար՝ կրտարեալ աշալիջութիւն է հարկաւոր:

Կարօղութեան մէջ բարեսրտութիւն, մեծութեան մէջ հեղութիւն, գործն յառաջ մղելու համար արի կամք, երկաթ-

եայ տօկանութիւն, եւ անխարդաւան անձնութիւն. սոքա՝ առաքինութեան եւ ազնուականութեան տիպարն եւ բացայայտիչներն են :

Կղզիացած կեանք վարել, դժուարամատոյց դիրք բռնել, միայն դրուատեաց ներկայ լինել կամ զինքն շոյող ճայներու եւ հրատարակութեանց ունկնդրելն նախապաշարուիլ կը նշանակէ : Թշնամին լրտեսելու համար եւս խոնարհութիւն է հարկաւոր : Մարդ՝ իւր թերութեանց ուղղեցոյցն միայն կըրնայ գտնել ամենէն կծու քննադատի բերնին մէջ յորմէ խորչելու չէ : Անաչառ քննադատութեանց փշեա խուրճնյ առաւել կշիռ ու արժէք ունի քան շոյանաց եւ շոգմոզներու վարդեայ փունջ : Ուր որ քննադատութիւն մուտ չունի, հոն՝ չը կայ ուղղութիւն : Ամեն Մակար Սրբազան մեծ ուշադրութիւն եւ կարեւորութիւն ընծայելու է նաեւ ատոնց :

Հեռուն փախչող եւ սահմանադու հովուի ոչխարներն կը մոլորին դիւրաւ . երբ ժողովուրդը՝ դեզ կը գտնէ իւր հովուապետի աչքին մէջ, պատրաստ է նաեւ տեղ տալ նորա իւր սրտին մէջ, հոգւոյն մէջ, յորժամ խոնարհութիւն ցոյցունէ նա հանգչելու անդ : Ժողովուրդի վերայ լաւ գաղափար կազմելու համար բարձրաթուիչ լինելու չէ, որովհետեւ, զայն ճանաչելու համար անբաւական է այցելութիւն տալ իշխանաց փառալուք պալատներուն, կամ փարթամ հարուստի ոսկեծեփ աղարանին, ուր՝ դժար կը լինի արուեստի ճարտարութեանց հիւսուածներու ներքեւ ծածկուած աղտելութիւններն նշմարել :

Ժողովրդի կեանքը գեղջուկի անակէն կամ հովուի քարայրէն կ'սկսի . զի եթէ խրճիթն գլորի, պալատը կործանուած է . հոն ալ մոտնելու է, ուր՝ սարդութիւն կը թագաւորէ : Նկատողութեան առարկայն միայն լինելու չէ՝ ոսկեայ ուսակալ տանող պաշտօնաւորն՝ կամ նորա պճնագեղ իշխանուհին : Հայու կեանքը՝ Հայ գեղջուկին, Հայ քաղաքացւոյն, Հայ արուեստաւորին, Հայ կնոջ, միով բանիւ Հայ մամիկին մէջ փնտռելու է, որովհետեւ, նոքա միայն հաւատարիմ աւանդապահներն են նախնեաց, ազգութեան : Հոյութեան տիպարն նոքա կը կազմեն, որոնք հաղարարուր դժուարութեանց առջեւ անձնութեամբ սլաշտաւանած են Հայ պատիւն :

Ամենապատիւ Մական Սրբազան՝ մինչ 1885 նոյեմբեր 10
կրնար ինքզինքն իբր մի Ռուսահայտակ Հայ Եպիսկոպոս
նկատել եւ ըստ այնմ իւր նկատմունք՝ ամփոփել միայն Ռու-
սիոյ ամենորոբմած Զարի քաղաքական մտածմանց վերայ-
բայց այդ օրէ հետէ լաւ համոզուած լինելու է որ, իւր
դիրքն փոխուած է, այլ եւս ինքն ամբողջ Հայ Ազգի եւ Հայ
Ժողովրդի ընդհանրական ձայնն է, նա կը յորջորջուի Վե-
հափառ Տ. Տ. Մական Ա. Կաթողիկոս եւ ծայրագոյն Պատ-
րիարք ամենայն Հայոց, որոնք կը գտնուին ո՛չ միայն Ռուսիոյ
ողորմած Զարի, այլ եւ Օսմանեան առատաշնորհ պետու-
թեան, Պարսկաստանի, Հնդկաստանի, Ռումանիայի եւ այլ
վեհապետներու հովանաւորութեան ներքոյ, հետեւաբար
Տ. Տ. Մական Կաթողիկոս խորին եւ նրբազնին ուշադրու-
թեան առնելու է իւր թէ բանացի եւ թէ գրաւոր արտա-
յայտութիւնք՝ զի մի գուցէ վերաւորիչ լինին այս կամայն
վեհապետական արժանապատուութեանց նկատմամբ եւ մնա-
սը ծանրաբեռնի նոյն պետութեանց հպատակ Հայերու վե-
րայ, որոնք թուական առաւելութիւն եւս ունին քան ըլ
Ռուսահայս :

Ներշնչալիչատակ ՆԵՐՍԷՍ ՎՍՐԺԱՊԵՏԵՍՆ մեծ Պատրիարքն՝
Հռովմէականացեալ Հայերէ խմբի մը ներկայութեամբ, երբ
Գեր. Օրմանեան Հօր առաջնորդութեամբ Հայաստանեայց Ե-
կեղեցւոյ գիրկը վերադարձած էին, սա յայտարարութիւնը
ըրաւ թէ, « Հայոց Եկեղեցին բռնապետութիւն չընդունիր,
եւ թէ՛ Հայ Եկեղեցականք՝ Հայ Ժողովրդի խոնարհ սպասա-
ւորներն են⁽¹⁾ » . սոյն յայտարարութիւն մեծ արձագանդ գը-
տաւ ըլլոր Եւրոպիոյ մէջ, գովեստիւք խօսեցան բոլոր Եւ-
րոպական լրագրաց մէջ :

Արդ, Վեհափառ Տ. Տ. Մական Կաթողիկոս եթէ կը փա-
փաքի ժողովրդի մարդն լինել, եւ մեծ անուն վաստկիլ, իւր
դէմ եղած ակնարկութիւններն ի դերեւ հանել եւ ցըցունել
աշխարհի թէ, իւր անձի վերադրուած բոլոր այն անհաճոյ
զրոյցք եւ հրատարակութիւնք թշնամանք են, պէտք է .

Ա. ՆԵՐՍԷՍ Պատրիարքի սկզբունքն իրեն նշանաբան

(1) Կաթողիկոսապէս Յիսուս՝ իւր աշակերտաց ոտքերը լուաց եւ ըսաւ
Տէր ամբարտաւանից հակառակ կայ :

ընտրել, Եկեղեցւոյ եւ Ազգին շահուց ու ժողովրդի բաղձա-
նաց առջեւ լուսամտութիւն ունենալ :

Բ. Անմիջապէս խնդրել Ռուսիոյ ամենողորմած Ջարէն եւ
Հրաման առնուլ ընդհուպ Ռուսահայոց փակեալ վարժարան-
ներն բանալու ըստ առաջնոյն :

Գ. Հակառակ այն վատ սովորութեանց՝ որ յաջորդ կաթո-
ղիկոսունք ջանացած են միշտ իրենց նախորդաց յիշատակն
ջնջելու . ամենամեծ խնամ տանիլ Ս. Էջմիածնի Գէորգեան
ձեմարանին , որ եթէ լաւ տնօրէնութեամբ կառավարուի ,
կարող է մեծ արդիւնք արտադրել եւ բարձրացնել Էջմիած-
նի Աթոռոյն պատիւն ու պատկառանքը :

Դ. Ապիկար եւ տգէտ եկեղեցականները հեռացնել ժո-
ղովրդէն անապատ վանքերու մէջ միայն « Օրհնեա Տէր եւ
Տէր ողորմեա » ըսելու համար , որոնք մեծ գայթակղութեան
պատճառ եղած են ընդ մէջ Եկեղեցւոյ եւ ժողովրդեան :

Ե. Ուսեալ, բանիրուն , քարոզիչ եկեղեցականներն վար-
ձատրել ըստ արժանւոյն եւ քարոզչութեան պաշտօն յանձնել
նոցա իւրաքանչիւր վիճակս , եթէ պակասին՝ զարգացեալ
աշխարհականներէ կոչել ի նոյն պաշտօն , սակայն եւ այդ քա-
րոզիչներ՝ պէտք է ունենան անհրաժեշտ մաքուր եւ անարատ
վարք , զի որովհետեւ վարուց ասպականութիւնը կը տկարա-
ցնէ քարոզի տալաւորութիւնը որքան եւ լինի խնաստալից եւ
սերճաբան :

Զ. Ս. Էջմիածնի վանուց ծախսարարութիւնը օրինաւոր
ու անխարդախ սահմանի մէջ դնել , որ մի տեսակ առաքակա-
սեփական մենաշնորհ դարձած է չորս ձեռքերու մէջ եւ միշտ
բամբասանաց տուարկայ :

Է. Էջմիածնի միաբանութեան յարաբերութիւնը իսպառ
խղել վաղարշապատի ընտանեաց հետ , որոնք քիչ գայթակ-
ղութեան տեղիք տուած չեն :

Ը. Պատանի կամ երիտասարդ անձանց արգելուլ ի չարս
միաբանութեան ընդունուիլն , որոնք գայթակղելի եղած են
միշտ :

Թ. Համազգային ընդհանուր ժողով մը գումարել ի Ս.
Էջմիածին , Կ. Պոլիս կամ ի Ս. Երուսաղէմ , որոյ ներկայ
գտնուին իւրաքանչիւր վիճակէ մէկ եկեղեցական եւ մի աչ-

խարհական պատգամաւոր • Կիլիկիոյ եւ Աղթամարայ Կաթողիկոսունք եւս մասնակցին իրենց բոլոր վիճակներովն :

Ժ • Համագումար ժողովոյ հաւանութեամբ ջնջել կարգ մը օտարամայծ սովորութիւններ , որք կը նսեմացնեն Հայոց Ս • Եկեղեցւոյ անկախութիւնն ու առաքելական պարզութիւնը :

ԺԱ • Բարեփոխել անհրաժեշտ կերպով Պապսժեսիս ըսուած կարգադրութիւնը չէ թէ միայն առանձինն եւ ուրոյն կերպով , այլ շաղկէ զայն ուրիշ մասնաւոր կարգադրութեանց հետ , ինչպէս են , Պոլսոյ Սահմանադրութիւնը , Երուսաղէմի ներքին կանոնադիրն , Սոսոյ եւ Աղթամարայ Կաթողիկոսաց յարաբերական հրահանգներն , որովհետեւ առանց այս ամենուն բարեփոխութեան կամ իրարու հետ հաշտեցնելու անկարելի կը լինի Հայ ազգն որոշ եւ արդիւնաւոր ուղղութիւն մը ունենալ :

ԺԲ • Ամուսնական եւ այլ Ազգային խնդրոց վերաբերութեամբ հաստատել ներքին դատավարական օրէնք մը ընդարձակ ու մանրամասն կերպով :

ԺԳ • Որովհետեւ փորձուած ճշմարտութիւն է թէ , ամէն պարագայի մէջ՝ երբ Ազգային ներքին գործերն կը կասին , պատճառը ուրիշ բան չէ , բայց եթէ դրամի չգոյութիւնը , որով կ'անդամալուծէ Ս • Էջմիածինը , Պատրիարքարանը , Սիսը , Աղթամարը եւ բոլոր վաւառային վարչութիւններն • Եկեղեցականք եւ ազգային բոլոր պաշտօնեայք մուրացականներ , ժողովուրդն անտարբեր , որով կարեւոր խնդիրներ կը մնան անընդունալ եւ անգրականութեան • ուստի Ընդհ • Համագումար ժողովը պէտք է նկատի առնու նաեւ զայս կէտ եւ դարմանը գտնել սոյնօրինակ յետադիմական խայտառակութեանց :

ԺԴ • Ազգային ընդհանուր տոճրք մը սահմանել եւ պարտաւորիչ ընել զայն իւրաքանչիւր Հայու համար , եւ այդ տրոց անտուկներէն հոգացուի Եկեղեցական եւ աշխարհական բոլոր պաշտօնէից պիտոյքն :

ԺԵ • Վանքերու եւ Եկեղեցեաց մէջ գտնուած հնացեալ , անպէտ , կամ փճանալու ենթակայ իրեղէնք՝ որ իբր հնութիւն մեծ արժէք կրնան սնենալ , եւ որոնք շատ անգամ կը կորսուին անհաւատարիմ անձանց ձեռքով , ի վաճառ գրուելով

արժէքն յանձնուի ազգային արոց սնտուկներուն :

ԺԶ. Ազգային զանազան անձինքներէ կտակ եղած բազմաթիւ գումարներ, որոնք այս եւ այն կոկորդներուն մէջ թթուելու (թուրչի ըլլալու) դժբաղդութիւնն ունին, ի սրահ դրուին ընդհ. արոց կեդրոնական սնտուկին մէջ, եւ կտակներն ճշգրտութեամբ գործադրել տալու մեծ հսկողութիւն ընել :

ԺԷ. Կուսակրօն եկեղեցականաց, ինչպէս նաեւ անժառանգ քահանայից թողուցած հարստութիւններն, կայք եւ գոյք յատկանայ ընդհ. արոց սնտուկին :

ԺԸ. Ազգային անձնագիր մը պարտաւորել եւ պարտաւորիչ ընել իւրաքանչիւր Հայու համար, ուր նշանակուած պէտք է լինին. դրատիրոջ՝ ծնած, մկրտուած, նշանուած, ամուսնացած թուականն, դիմագիծը, նորա կենաց նշանաւոր անցքերն, բարուց ու վարուց, ինչպէս նաեւ նիւթական կարօղութեան ըստ կարի աստիճանը :

ԺԹ. Անձնագիր չունեցող որ եւ է անհատ պէտք չէ իրր Հայ նկատել եւ ոչ մի ազգ. սրաշօնական տեղ, Ս. Եկեղեցին եւս պէտք չէ ճանաչէ այնպիսին, որ անծանօթ է իւր բոլոր հանգամանքներով :

Ի. Իւրաքանչիւր ազգայնոց տարեկան տուրքն եւ վճարմունք պէտք է արձանագրուած լինին անձագրի յատուկ սինական մէջ, վաւերացուած՝ ենթակայ գտնուած վարչութեան սրաշօնական մարմինէն :

ԻԱ. Տարեկան տուրքը անվճար թողուցած ազգայինն պարտազանց նկատուելով, մինչ վճարումն՝ նորա անձնագիրն չեղեալ համարել, որն որ միակ միջոց է սոսկ բարոյական ազդեցութիւն ունեցող Ազգի մը համար :

ԻԲ. Ազգային բոլոր վարչութեանց ու վարչապետաց սրաշօնական կնիքներն ու տոորադրութիւններն փոխադարձութեամբ հարկաւոր է եւ անհրաժեշտ գտնուիլ իրարու մօտ, որպէս զի, տեղի չունենայ խարդախութիւնք եւ սուս վկայութիւնք :

ԻԳ. Ս. Էջմիածնի Գահակալը իբրեւ ծայրագոյն ներկայացուցիչ եւ հոգեւոր պետ ընդհ. Հայ ազգին, պէտք է ունենայ անհրաժեշտապէս օտար կամ արտաքին թղթակցու-

թեանց դիւան մը, որով կարող լինի պարբերաբար յարտաբերութիւն ունենալ բոլոր այն վեհապետութեանց հետ՝ որոց հովանաւորութեան ներքեւ կը գտնուին Հայ ժողովուրդը :

Ի. Գ. Բարեբոխեալ եւ նորոգ հաստատեալ կարգադրութիւնքն վաւերացնել տալ բոլոր այն պետութեանց, որոց, ինչպէս ըսինք, հովանաւորութեան տակ կը գտնուին Հայ ժողովուրդք :

Թերեւս գտնուին Պ. Հայկական նման փոքրիկ գլուխներ, որոնք դարձեալ համարձակին յիւսարակաւ ծրագիր անուանել մեր սոյն անկեղծ եւ ազդաշէն արտայայտութիւնք, ինչպէս ըրին ասկէ երեք տարի առաջ Մշակի մէջ, Ազգ. Սահմանադրութեան բարեփոխութեան համար երբ ծրագիր մը ներկայած էինք Բնդէ. Ժողովոյ ծերունի Ասենապետին : Բայց ուրախ եմք մեք, տեսնելով որ մեր այն յիւսարակեհ չը դնահատուած ծրագրի իմաստը կը պաշտպանուի այսօր Պատրիարքներէ, իմաստուն ու վարչագէտ Երեսփոխաններէ :

Ուրիշը ինչ կ'ուզէ թող ըսէ, մենք միայն սյուշափը կը համարձակինք յայտարարել թէ, Հայ ազգին համար եւք ճանապարհին այս է, եւ թէ ահա այսպիսի գործեր կը գտնուին վեհապետ Տ. Տ. Մակար Սրբազան Հայրապետի Կաթողիկոսութեան դաշտին վերայ, որոնց իրադրութեան համար եթէ սրտի մտօք եւ անձնուիրութեամբ աշխատի, եւ քիչ կամ շատ արդիւնքներ ցոյց տայ, տարակոյս չ'կայ թէ՝ չուտով անհետ պիտի լինին այն ցրտութիւններն՝ որք ինկած են Եկեղեցւոյ եւ ժողովուրդեան մէջ, որով եւ հաւանական կրնամք համարիլ թէ, մեր Հայ Հռովմէական եւ Հայ Բողոքական եղբարք եւս պիտի փախաքին ի մի ձուլումն՝ եւ վերադառնան իրենց մայրենի Եկեղեցւոյ գիրկն. եւ ահա այն ատեն ամենամեծ իրաւունք կ'ստանայ վեհապետ Տ. Տ. ՄԱԿԱՐ Կաթողիկոս իսկապէս յազմութեան դաշտին ու պահին ընդունիլ եւ անմահ յիշատակաց արժանի անմոռանալի անուն մը թողուլ ժամանակի տարեգրութեանց ու Հայ պատմութեան մէջ : Այս է իրաւախոհութեան պահանջը, սոքա են Կաթողիկոսի կամ Կաթողիկոսութեան գործերն. ով որ ալ լինի սոցա իրականութեան դերն կատարողը՝ նա կը լինի մեր բարեկամն եւ ժողովուրդի ՄԵՍ ՄԱՐԴԸ :

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Յ. ՉԱՔՐԵԱՆ

ԿԻՆՆ

(Շարունակութիւն)

Կ Ն Ո Ձ Մ Ա Տ Ն

ԱՌ ՎՍԵՄ. Գ. Ս. ՕՏԵԱՆ

Առաւ Աստուած իւր կակղագոյն
Կաւն, յարդարեց, մաքրեց զանի
Եւ նուրբ գոհար մ'ատեղծեց իսկոյն,
Խորհրդաւոր ու գեղանի:

Շինեց նա կնոջ մատն այն սիրուն,
Գլուխ-գործոցն այն վեհ եւ անգին,
Ոյր սաշտօնն է՝ մեր սրտերուն
Դաշիւ եւ մեզ ցոյց տալ զերկին:

Այդ մատին մէջ դըրաւ բոլոր
Աւելորդն այն ճառագայթման
Որով պճնած էր՝ լուսաւոր
Ճակատն արիւնոյն վարդանըման:

Դըրաւ անդ շուք մ'իւր ի մի քօղ.
Դող մ'ալ դըրաւ իբր օրրանի,
Տըւաւ նրմա աստղէն մի շող,
Եւ բան մ'որ թռչնոյ նըմանի:

Եւ Հայրն՝ յորմէ ծընան մարդիկ՝
Եթեր ալ խառնելով ի նայ,
Նուրբ շինեց՝ որ լինի քաղցրիկ,
Խիստ ճերմակ՝ որ մաքուր մընայ:

Եւ մանաւանդ գողար՝ որ յաւէտ
Անտի բընաւ չ'եղնեն չարիք,

Եւ մեզ թըւի՝ Ամենադէտ
Երկնաւորին մատն — այլ փոքրիկ :

Անով պճնեց ձեռքն Եւային ,
Այն նուրբ ձեռքն որ կը գուրգուրայ
Իբրեւ երազ՝ մեր՝ մարդկային
Սեռի նըսեմ ճակտին վերայ :

Այն ձեռքն համեստ այլ անգիտակ ,
Վարիչ մարդկան մոլորընթաց ,
Որ գողդողաց , նոսր եւ յստակ ,
Ճակատագրին լուսոյն գիմաց :

Յայն կատար ուր հասած ես , կի՛ն ,
Գետնահայեաց հրեշտակդ արի ,
Գեղեցկութիւնն է փոքրագին ,
Եւ լոկ Շնորհք չեն բաւ յաշխարհի .

Պէտք է սիրե՛լ . — Զի ամէն ինչ
Հառաչէ , ջուրն , աղկիտնն ու վարդ .
Շնորհքն ինքնին ժըպիտ մ'է ջինջ .
Գեղեցկութիւն՝ մի ճառագայթ : —

Զի մեր ճամբուն վերայ Աստուած
Բստեղծած է սէրն ու կի՛ներ .
Եւ սիրոյ՝ գըգուանքն է տըւած ,
Գըգուանաց համար ալ՝ մատներ :

Այն ցուրտ կաւէն՝ մատն անաղարտ
Երբ ելաւ , մատն այն սիրական ,
Խնդաց Աստուած , զի վեհն՝ հըսարտ
Լինի երբ չինէ զՊատուական :

Յոյց տըւաւ Տէրն հրեշտակներուն
Այն մատն . ըսաւ . — « Ահաւասիկ . . . »
Յետոյ գընաց հանգչիլ ի քուն . . .
— Սատան արթընցաւ անխօսիկ ,

Եւ՝ պերճ արփւոյն վերայ՝ մըթին
Բանալով մեծ արտեւանունք՝
ժըպտեցաւ եւ այն վարդ մատին
Ծայրն հաստառեց մի սուր... եղունգ :

ԱՂԵՔ . Գ . ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Վ . ՀԻԿՈ

ԳՈՐԾՔ ԵՒ ԳՈՐԾՈՂՔ

1885, Նոյեմբեր 27

Սիրելի ընթերցող, երբ ուզէ ոք խօսիլ մեր գործողներուն եւ նոցա գործոց վրայ, անտարադիս ամենէն յառաջ ուշադրութեան կը ներկայանան մեր Ազգային ժողովն եւ նորա գործունէութիւնն : Կ'ըսէ մարդ իւրովի . Ահա՛ Թուրքիոյ Հայոց ներկայացուցիչ բարձրագոյն մարմինն, որ, Կառավարութենէն վաւերացեալ Օրինօք հաստատուած, գերագոյն հեղինակութիւնն ունի ազգային խնդրոց մէջ, կերպիւ իւր իւր ափին մէջ կը կրէ Թրքահայոց ազգային ճակատագիրն, կ'ընտրէ Պատրիարքներ եւ Կաթողիկոսներ, կը կարգէ Կեդրոնական վարչութիւնն, հսկողութեան եւ համարառութեան իրաւունք ի գործ կը դնէ նոցա վրայ եւ յանուն Տաճկաստանի Հայոց կը մասնակցի ընդհանուր Հայրապետի ընտրութեան . այսպիսի մարմին մ'որ այսքան ընդարձակ իրաւունքներ կը վայելէ եւ կը վարէ այսքան բարձր ու պատկառելի իշխանութիւն՝ առաջին գործիչն է անշուշտ ազգային կենաց մէջ, եւ իրաւունք ունի ամէն ոք սու նա դարձնելու իւր աչեր՝ երբ Հայ Ազգի ներկային կամ ապագային վերաբերող մեծագոյն գործերն փնտռել ելնէ : Ոչինչ աւելի բնական քան այս դատաստան եւ քան այս ակնկալութիւն . մեծ ոյժեր կարող են մեծամեծ գործել, եւ մեր Ազգի մէջ մեծ ոյժ մ'է երեսփոխանական ժողովն . սորա համար ի նա կը հային դաւառք, ոյց ծանրութեան կեդրոնն է . սոցա համար այնքան հետաքրքիր է ժողովուրդն գիտնալ նորա գումարմանց ար-

դիւնքն, եւ նոյն խոկ Տաճկաստանէ դուրս գտնուող ազգայինք նորա շարժումներուն կը հետամտին ուշիւ: Բայց Ազգային ժողովն կ'արդարացնէ^ո այդ դատաստանն, եւ իւր արարք կը պատասխանէն այդ անկալութեանց. ահա՛ այս է խնդիրն, եւ ցաւալի է ըսել թէ չէ կարելի հաստատապէս պատասխանել սոյն հարցման: Երբ կը քննես նորա գործունէութիւն, աչք մը կը նետես նորա վճիռներուն վրայ, ներկայ կը լինիս նորա նիստերուն, կը տեսնես որ շատ հեռի է իւր պաշտօնին մեծութեան գիտակցութիւնն ունենալէ եւ իւր որոշումներով Ազգին ներկային եւ ապագային վրայ բարձրագոյն հողածութեան մ'ապացոյցը տալէ:

Ի՞նչ աւելի կենսական խնդիր, ազգային-եկեղեցական իրաւանց եւ շահուց տեսակէտով, քան կաթողիկոսական խնդիրն, որ վերջերս յուզեցաւ նորա ծոցոյն մէջ եւ որոյ ծանօթ է քեզ, աշխիւ ընթերցող, ստացած լուծումն: Հայ Ազգն, հարուածեալ էր իւր ամենէն նուիրական իրաւունքներէն միոյն մէջ. իւր հեգեւոր գլուխն ընտրելու ազատութիւնն կապտուած էր իրմէ. ընտրական դարաւոր օրէնք սոնակիս եղած էին. Հայ Եկեղեցիէն ի բաց կորսուած էր իւր հանրապարական նախանձելի հանգամանքն. ամբողջ թրքահայք ահարգուած էին իւրեանց ներկայացուցիչ մարմնոյն մէջ. ամենայն Հայոց ձայնն խեղդուած եւ ամենեցուն ընտրեալն լքուած արհամարհուած էր. օտարոտի օրէնք մը լռեցուցած էր ազգային եւ եկեղեցական հնօրեայ սրբագոյն աւանդութիւններ. քաղաքական օտար իշխանութիւն մ'ի հեճուկս Ազգին գահակալ մը տուած էր Ս. Լուսաւորչայ Աթոռոյն. Հայաստանեայց Եկեղեցին խոնարհած էր իւր առաքելական անկախութենէն: Այսպիսի կացութեան առջեւ կը գտնուէր Թուրքիոյ Հայոց Ազգային ժողովն. ո՛չ միայն համայն թրքահայք, այլ եւ Ռուսահայք եւ այլ աշխարհաց ազգայինք նորա վրայ յառած էին իւրեանց հայեցողածներ. պիտի ըմբռնէր խնդրոյն մեծութիւնը, պիտի հասկնա՞ր վրտանդին ծանրութիւնն եւ, իւր պարտուց եւ իրաւանց զգացմամբ տողորուած, պիտի ունենա՞ր քաջութիւնն տալու վճիռ մ'որ մերժէր բռնաբարութիւնն եւ սլաշտպանէր Հայ Եկեղեցւոյ անկախութիւնն: Նոյեմբեր 1ին ի նիստ կը գումար-

րէր նա վերջին բառն արտասանելու համար յանձին Տ. Մա-
կար Սրբազանի կատարուած ընտրութեան վրայ. վրձ-
ռական նիստ մը, մեծ ժամ մ'էր. իւր քուէով պիտի ցոյց
տար թէ կը գտնուէր իւր դերին բարձրութեան մէջ. փո-
թորկաց տոհմն նաւապետներու հանճարն ու արիութիւնը կը
փորձուին, եւ այս ազգային մեծ տաքնապն յերեւան պիտի
բերէր մեր բախտի զեկն ի ձեռին ունող ժողովոյն իմաստու-
թեան ու ազգասիրութեան չափն: Աւանդ, փոխան ազգասի-
րական եւ եկեղեցասիրական նկատումներու գործեցին չգի-
տեմ որպիսի անձուկ նկատումներ, փոխան իմաստուն հե-
ռատեսութեան առաջնորդեցին չգիտեմ որպիսի քաղաքագի-
տական միջին հաշիւներ, եւ փոքրամասնութեան մը ցոյց
տուած ազնիւ արիութիւնն ընկճեցաւ մեծագոյն մասին դա-
տապարտելի անտարբերութեանն առջեւ: Կը ցաւէր մարդ-
երբ տեսնէր թէ ինչպիսի աճապարանօք, ինչպիսի խոնար-
հութեամբ կը փութային ընդունիլ այն վաւերացում որ քայ-
քայումն էր Ազգային եկեղեցւոյ ինքնօրինութեան, շոյելով
ձեռքն՝ որ ապտակ կը հանէր իրենց երեսին. հոն կը տես-
նէիր թէ ո՛ր հասած էր այս Ազգն: « Սակայն, կը գոչէին
ոմանք, միթէ Ազգային ժողովը ձեռնհաս է ընդունիլ մի
այսպիսի հաստատութիւն որ կը ջնջէ ազգային-եկեղեցական
դարաւոր իրաւունքներ, կը հակառակի եկեղեցւոյ օրինաց
եւ նոյն իսկ իւր գոյութիւնը կ'ուրանայ եւ կը բառնայ ի
միջոյ: » — « Եթէ այս ժողովը չէ՛ ձեռնհաս, կը պատասխա-
նէր իւր սովորական քմիծաղով մեծամասնութեան վաստա-
բանն, հապա որ ժողովն է ձեռնհաս », իբրեւ թէ Երեսփո-
խանական ժողովը պաշտօն ընդունած լինէր մատնել ազգա-
յին իրաւունքներն ու թաղել Սահմանադրութիւնը. տխուր,
տխուր: Եւ այս ամէնը կը լինէր ամբափակ զգուշութեան եւ
ոստիկանական հսկողութեան ներքեւ, մինչ այլ անդամ ժողո-
վրդական փոքր ցոյցի մ'առթիւ վարչութիւնն յայտարարած
էր թէ ժողովրդականութիւնն աժան չէր ծախել եւ թէ
հազարաւոր ունկնդիրներու ներկայութեան հռչակել պիտի
տար Մակարայ կաթողիկոսութիւնն: Եկուր տես որ, մինչ-
դեռ Մէրեմ-Գուլի էֆէնտի, որոյ ցուցամատը կ'արծես իր
կուսակցութիւնը շարժման մէջ գնող Պոսիդոնական երեք-

ժանին է, կը յայտնէր թէ ճնշումի ներքեւ իւր երեսփոխանի ազատութիւնը բռնաբարեալ կ'զգար եւ կ'առաջարկէր պար-
պել ժողովատեղին, նոյն իսկ այդ կուսակցութիւնն վերջին
ամբարտաւ նստին մէջ անլուր բռնաբարում ի գործ կը դնէր
իւր պաշտօնակցաց դէմ եւ կ'ապացուցանէր թէ ինչպէս կը
հասկնայ երեսփոխանական իրաւունք եւ ազատութիւն: Ա-
զաբէկեան էֆէնտի, որ ունի պերճախօսի կրակ եւ գիտէ
միշտ հմտութեամբ եւ հողիով խօսիլ, չարժանացաւ բեմ եւ-
նել, վասն զի այդ կարգի երեսփոխանաց անհանդուրժելի է
նորա սէգ եւ անաչառ լեզուն: Երբ Գրիստոստուր էֆէնտի,
ծերունազարդ երեսփոխանն, անկեղծութեամբ իւր զգա-
ցունքները կը բացատրէր, ինչ փոթորիկ, Աստուած իմ, պայ-
թեցաւ յանկարծ նորա գլխուն. ամէնքն ոտք ելած էին, ա-
մենուն դէմք կը բոցավառէին, ամենուն աչքէն կայծակներ
կը ցայտէին, ամէն բաղուններ ի բեմ կարկառուած կը տա-
տանէին, ամէն բերան թուք ու մուր կ'արձակէր եւ ժողո-
վատեղւոյն կամարը կը հնչէին ահագնագոչ ձայներէ. « վար
իջիր, լուէ՛ գարշելի ծերունի », կ'աղաղակէին փրփրալով, եւ
այս պոռչըրուքը կը տեսէր առաւել քան մի քառորդ: Ին-
չո՞ւ. — վասն զի Գրիստոստուր էֆէնտի, յետ ցաւ յայտնելու
թէ ո՛չ եւս կային Յովսէփներ, Ղեւոնդներ վերամարտիկ
Հարց Եկեղեցւոյն, խօսքն աւ Ս. Պատրիարքն ուղղելով կը-
սէր թէ այս ամէն եղածներուն մէջ չէր տեսներ եռանդ հա-
ւատարմապէս պահպանելու մեզ յանձնուած իրաւանց եւ Օ-
րինաց աւանդը: Ի՞նչ կար այդ աստիճան զայրագնելու. որ-
չափ ծանր ալ լինէր երեսփոխանին գիտողութիւնն, իր կար-
ծիքն էր որ կը յայտնէր եւ որ կրնար հերքուիլ ուրիշ մի
կամ մի քանի երեսփոխանաց կարծեաց հանգարտ արտայայ-
տութեամբ: Ասո՞նք են այն երեսփոխանք որք ամէն առթիւ
կը յիշեցնեն իրենց յեւրոպա՝ ուղեւորութիւնքն եւ եւրոպա-
կան խորհրդարանաց կարգն ու կանոնն: Չսխտի մոռնամ եր-
բեք Սըվաճեան էֆէնտիի սպառնալիքն, որ կը գոչէր բար-
կացայտ « եթէ ծեր չըլլայիր, տես ինչ կ'ընէի քեզ »: Այս-
պիսի կատաղիներու ձեռքէ ազատելու համար՝ ըսել է ծեր
ըլլալ պէտք է. վա՛յ երիտասարդաց: Եւ ասոնք դարձեալ
այն էֆէնտիներն են որք հետեւեալ օրն իրենց բերանն եղող

լայնածաւալ թերթին մէջ, որոյ ստախոսութիւնն եւ իրերը խեղաթիւերէլու արուեստն հանրածանօթ իրողութիւն են բարեբախտաբար, վայնասուն պիտի յարուցանեն Ազգային ժողովոյ Սան-ֆիլիթոյներուն դէմ, մինչդեռ այդպիսի արարք եւ խօսք մանաւանդ բնութիւնն ունին արգարացնելու գայդ տիտղոս :

Այսպէս վարուեցաւ մի այսքան ծանրակշիռ խնդրոյ մէջ այն կուսակցութիւն որ ինքզինք յառաջդիմական կ'անուանէ ինչ հեգնութիւն. բայց զարմանալի չէ. Եւմենայց ալ բուն նշանակութիւնն է բարեացակամ, եւ Սեւ ծովն, ոյր անդունդներն են անողորմ, կ'անուանի յունական բառով Եւքսինեան Պոնտոս, այն է՝ ծով ուսպնջակուն : Բաւական է գիտնալ սոյն կուսակցութեան ոգին եւ նպատակն ու չխառուիլ անունէն : Ազգային ժողովոյ ժամերը խնայելու եւ խնդիրները կանխաւ սերտելու երեւութին տակ, իրօք իւր գըլուխներուն մէջ կանխորոշ ծրագրերու յաջողութիւնն ապահովելու նպատակաւ կազմեալ երեսփոխանական խմբակ մ'է, որոյ անդամք ազատ են իրենց երեսփոխանի պաշտօնն ի գործ դնելու իւրեանց ֆոնսիլիսպիլոյններուն մէջ միայն, բայց արտաքոյ քան զայնս, իւրեանց անհատակութիւնը մերկանալու ուշտաղիր, մեքենայի մ'անիւներ են լոկ զոր կը դարձնեն մի քանի պարագլուխք : Երբ կուգան ի ժողով, արդէն իրենց մէջ ամէն ինչ վճռուած որոշուած է, դերերը բաժնուած են. բանակ մ'է որ կը շարժի եւ որ իւր սպայակոյտն ու պարզ զօրականներն ունի. սոքա պիտի առաջարկեն, այլք պիտի երկրորդեն, եւ ուրիշներ այո եւ քո՛ն պիտի ձայնեն. համարած են զիրար, եւ եթէ խնդիրն յոյժ կարեւոր է՝ հովիւք իրենց ամէն ոչխարներն փնտռած, հաւքած ու բերած են թոյլերն հանելով իրենց մենարաններէն եւ մոլորեալներն ի փարախ դարձնել ջանալով : Եթէ յանկարծ գտնուին մի այնպիսի դէպքի առջեւ որ չէր նախատեսուած, ամենուն աչերն իսկոյն տարակուսական հարցական նայուածներով կ'ուզողուն դէպ ի պետն, որ ահա յոտն կ'ենէ, կը խօսի, նոյն խոկ երբ փակեալ լինի արդէն վիճարանութիւնն (զի այդ կուսակցութիւնն առանձնաշնորհ ունի դիւանի առջեւ) : Կ'արտասանէ մոգական բառն, կը շարժէ ցուցամատն, եւ ահա սլահ մը

վարանման մէջ ծովացող ոգիներն կը հաստատուին, եւ այնի եւ քուէ, քուէի աղաղակներն կը բարձրանան եւս ուժգին ամենուստ, կը խեղդեն խնդիրն, կ'այլակերպեն կամ կը յետաձգեն, եւ մերթ, երբ պարտութեան վտանգն ի յայտ գայ բացորոշապէս, ամէնքն ալ, թողլով ակտու՝ սեղան եւ դիւան, ճարտար նահանջ մ'ի գործ կը դնեն որպէսզի ժամանակ չահին իրենց կարգերը խտացնելու կամ դաւ նիւթելու համար: Ինչ որ տեղի ունեցաւ նոյեմբեր 15ի նստին մէջ Երուսաղեմի Պատրիարքի ընտրութեանն առթիւ՝ կ'ապացուցանէ զայս լիովին:

Ապաքէն լաւ ռազմագիտութիւն, այնպէս չէ՞, սիրելի ընթերցող: Իսկ թէ ինչ շարժառիթներ կը ներշնչեն եւ կ'առաջնորդեն սոյն կուսակցութիւն՝ այդ յայտնի է իրմէ պաշտպանեալ դատերէն: «Անձնական խնդիր է ձեր յարուցածը, կ'առարկէին հակամակարականաց, մինչ ազգային իրաւանց դատն էր անոնցն եւ մինչ ակներեւ էր թէ իրենց համար մանաւանդ անձի խնդիր էր այն, վասն զի չափերն ուխտեալ թշնամիներ են Մեղքիսեղեկ Սրբազանի, վասնզի յայտարարած էին թէ եթէ նոյն բանը Խրիմեանի պատահէր՝ տարբեր կերպով պիտի շարժէին, վասն զի հրապարակագոյժ եղած էր թէ Օգոստոս 3 էն յառաջ թեւեր եւ թղթեր շարժած էին դէպի հիւսիս դաւաճանելու համար Ազգին Ընտրելոյն դէմ: Ապա ո՞չ եթէ հանրային շահուց անկեղծ հոգածութիւն, այլ մանաւանդ անձնական կիրք եւ նկատմունք շարժառիթք են յառաջդիմականաց արարքներուն: Ի դոցանէ մին բացայայտ խոստովանած է Մակարէն վաճելած շնորհներն, եւ մի ուրիշն զայն ազգատեաց հրատարակած է երբեմն: Ինչ անկեղծութիւն կ'ակնկալես ապա այդպիսեաց աղաղակներէն եւ ինչ եռանդ ազգային օգտի: Իւրեանց օրականն չի համարձակիր զՍիւնոն Սրբազան Երուսաղեմաց Պատրիարքական ակտուոյն ընտրելի առաջարկել, վասնզի հանրածանօթ է թէ կը պակսին ի նմա այդ պաշտաման կարեւոր հանգամանք, եւ սակայն չեն խղճեր նորա անունը նետել ընտրական սափորոյն մէջ: Ինչո՞ւ այս հակառակութիւն. մի՞ հարցներ. եթէ հարցնես իրենց՝ դուցէ պիտի պատասխանեն «նպատակն զմիջոցն կ'արդարացնէ»։ Եւ ի՞նչ է այդ նպատակն. — լուծութիւն. անխոստովանելի բաներ կան: Եթէ անկողմնակալ եւ արդարասէր երեսփոխան

մ'ազգային դրամոյ հաշիւները խառնելու եւ համար պահանջներու եղնէ, կը տեսնես թէ այդ դաս ինչ ժխոր կը յարուցանէ, ինչ վայնասուն կը բրցնէ, որովս այն միջադէպ որ ծագեցաւ Փանոսեան էֆէնտի մէկ հարցումէն. այդ պարագայ խորապէս կը վիրաւորէ զիրենք. ո՞վ կարող է համար պահանջել այնպիսի բարձր անձնաւորութիւններէ. Ազգային ժողովը պէտք է գիտնայ իւր չափն...: Աստ եւս կը տեսնես իրենց արդարասիրութեան եւ հասարակաց շահուց հետամտութեան աստիճանն: Հապա ինչե՞ր չեն զոհուիր քաղաքագիտական եւ դիւանագիտական հաշիւներու, եւ այդ լաբիւրինդոսին մէջ ինչ կամակոր շաւիղներու մէջ չեն մտներ ու մոլորիր ազգային խնդիրներն:

Գալով մեր եկեղեցական երեսփոխանոց, ցաւալի է որ դէթ, երբ խնդիրն եկեղեցւոյ իրաւանց եւ աւանդութեանց վրայ է, չեն ցոյց տար ոգի նախանձախնդրութեան: Մամիկոնեան էֆէնտի, ազնիւ եւ անկեղծ երեսփոխան, իրաւամբ դիտեց նոյեմբեր 11 պատմական տխուր նստին մէջ թէ լուռ էր եկեղեցականութիւնն՝ մինչ խնդիրն պարտէր մանաւանդ զինքն հետաքրքրել: Իրաւ է որ խօսք ուղեց նոր Պէյ Սրբազան, ըստ զժբախտաբար սպացուցանելու դիտաւորութեամբ որ Մակար Սրբազանի ընտրութիւնն հաւնագոյն իսկ էր, մինչ Յանձնաժողովը մեծամասնութեան տեղեկագիրն չէր համարձակած այդքան յառաջ երթալ: Զարմանալի բան, արդարեւ. միջանի ամիսներ յառաջ, իբրեւ նոր Գրիգոր է. մը, Քաղաքական ժողովը Ատենապետին դէմ կրօնական ժողովոյն Քաղաքականէն բացարձակ անկախութիւնն կը վարդապետէր, եւ եկեղեցական իշխանութեան դէմ հարուած եւ ոտնձգութիւն երազելով՝ շանթեր կ'արձակէր ընդունայն, իսկ այժմ խնդագիրն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ կրած անարդանաց եւ անիրաւութեան դէմ՝ խօսք կ'ուզէ յաղթական նուագ մը հնչեցնելու եւ ո՞ր դիտէ ինչ փրցողութեան շողումալի ներբողներով յերկինս բարձրացնելու համար զայն որուն նուիրած է խոնարհաբար «իւր հոգւոյն հաւատքն, յոյսն ու սէրն»: Ինչո՞ւ չէ, երբ մարդ կարող է հեռադրի թելերն իսկ Եւոդեան քնարի փոխարկել երգել տալու համար իւր հոգին նոցա վրայ, ինչե՞ր չէ կարող ըսել

եւ երգել Երեսփոխանական ժողովոյ մը բեմէն. բայց Խորէն Սրբազան կաթողիկոսական երկրորդ Յանձնաժողովոյ Տեղեկագիրն, որ կը նորոգէր Պալատենիոյ դէմ հին բողոքներն, ստորագրած է եղեր. չէ՛ փոյթ. «Հոգւոյն օծմամբ ընտրելոյն» առջեւ (որպէս կ'ըսէր իւր հեռագրաքերթուածին մէջ) որ յայտնուեցաւ յանկարծ, ամէն ինչ կը լուէ, ամեն ձեռնագիր կը լզուի:— Ինչո՞ւ արդեօք Իզմիրլեան Սրբազան, որ քաջութիւնն ունեցաւ քուէ չտալու ի նպատակ Մակար Սրբազանի ընդունելութեան, վարանեցաւ սակայն բացատրել իւր ձեռնպահութեան պատճառներն եւ լսելի ընել իւր խղճին բողոքն յատենի Ազգային ժողովոյ: Ի՞նչպէս Տ. Մկրեան Հայրն, որ տեղեկագիր՝ կ'ըսեն՝ քստմնելի յայտնութիւններ կը պարունակէ, կրցաւ իւր քուէն հաշտեցնել Ատենապետաց Դաւանէն իւր առած պաշտաման, իւր ուղեւորական տպաւորութեանց եւ մանաւանդ այն օր իւր բարձրածոյն ու զայրալիր յայտարարութեան հետ թէ զՊալատենիա չ'ընդունիր: Ահ, այսպէ՛ս հարկ է Հայ կղերին պաշտպանել զայն եկեղեցի զոր արեամբ չափ պաշտպանեցին մեր Հարք, զոր անարատ հասցնելու համար իւրեանց յաջորդաց ոչ մի վտանգի առջեւ յետս ընկրկեցան: Իրաւունք չունէր մեր ծերունի պաշտօնակիցը գոչելու «Ո՛ւր են Յովսէփներ, ո՞ւր Ղեւոնդներ...»:

Ահա՛ մեր առաջին գործիչը, սիրելի ընթերցող. կը տեսնես թէ ինչ նեխեալ տարրեր ունի իւր մէջ, ինչ հակադէմոսքին ազդեցութիւններ կը խլրաին նորա ծոցոյն մէջ, ինչ ազգին բարւոյն եւ յառաջդիմութեան բնաւին օտար նկատումներ կը շարժեն նորա անդամոց մի կարեւոր մասն, որ՝ Սահմանադրութիւնը բառնալու անկարող՝ նորա անուամբ նորա դէմ գործելու եւ զԱզգն՝ ըստ վաղեմի ամիրայութեան՝ իւր քմաց եւ շահուց համաձայն վարելու գաղտնիքը գտած լինել կը թուի: Բայց ի՞նչ ազգասիրական եւ եկեղեցասիրական մտածութիւն եւ գործ կ'սպասես մենէ, օտարացեալ եւ խորթացեալ Պոլսեցիներէս, որոց մանաւանդ ներկայացուցիչն է Ազգային ժողովը քան բոլոր թուրքիոյ Հայոց, վասն զի ահա ընդարձակ հայալից գաւառներ միայն մէկ պատուիրակ ունին նորա մէջ, մինչդեռ միայն Բերա ունի ինն եւ Օրթագիւղ հինգ երեսփոխան: Լուքսէմպուրկի եւ Սթոնէքի մէջ

պիտի խորհիմք Հայութեան վրայ. Վոսիորի ալեաց վրայ օ-
րօրելով պիտի մտածեմք Ազգին ասպագային վրայ: Տեսանք
թէ երեսօխոսանին մէկն ինչպէս թեթեւօրէն, անխղճօրէն
կատակելով կը մատչէր հրատապ խնդրոյն՝ « Սուրբ Զմիւռ-
նիոյ Կաթողիկոս եւն. » հեգնական բառերն արտասանելով
ամենայն Հայոց Ընտրելոյն համար, եւ մի ուրիշն իր Տեղե-
կադրոյն մէջ՝ կը քաշէր կը քաշէր բառերն, կարծելով խորին
իմաստ մը տալ անոնց, որպէս երբ կ'ըսէր « Յանձնաժողովոյն
մեծամասնութիւնը չվարանեցաւ զգալ որ... », իբրեւ թէ
զգալն ալ կամքի որոշումէ մը կախումն ունենար եւ երկար
խորհրդածութեանց արդիւնք լինէր. երբ կը պակսի ճշմա-
րիտ զգացումն, յառաջ կուգան այսօրինակ այլանդակ բա-
ցաորութիւնք: Քանիներով համար Կաթողիկոսական այս մա-
հու եւ կենաց խնդիրն հետաքրքրական բանակութիւն մ'էր
միայն: Քանի՜ քանի՜ ուսեալ անձեր տեսայ որք այդ խնդրով
հետաքրքրուելու իսկ չէին զիջած կամ ժամանակ չէին ունե-
ցած: Մեզի համար եկեղեցի եւ քափե-շանքան կրնան շա-
հակցիլ իրարու. մեզի համար օտարին դպրոցն՝ ինչ յայտնի
թերութիւններ ալ ունենայ՝ միշտ գերազանց է ասպային
վարժարաններէ. մենք այնչափ աւելի պատուաւոր եւ բա-
րեկիրթ ենք որքան նուազ կը նմանիմք Հայու: Եւ մենք կը
կազմուի Ազգային ժողովն, ու անոր ձեռքն է Ազգին բախտն
...

ՀՐԸՀՍՏ

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Հ Ա Յ Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

[Երիտասարդ եկեղեցական մը, ոյր կրած կրկին անուանք
կը շարժեն հոգիներն եւ կը շարժեն սրտերն եւ որ սոյն
կրկին անուններն ալ արժանաւորապէս կը կրէ, Շնորհափայլ
եզիչէ վարդապետ Դուրեան, մեծ թերի մը պիտի գայ ընուլ

ազգային մատենագրութեան պատմութեան վրայ վարժարանայ մէջ գործածելի գիրք մը հրատարակելով ի մօտոյ : Սոյն ընտիր երկասիրութիւնն՝ ոյր վրայ պիտի խօսիմք վերստին՝ նախաճաշակ մը տալու համար մեր ընթերցողաց , կը հրատարակենք աստանօր Յառաջարանն Հայ մատենագրութեան պատմութեան որ ամանօրէն յառաջ լոյս պիտի տեսնէ Պաշտօնական (Արամեան) տպարանէն :]

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ

Հայկական մատենագրութիւնն անուանալի է թէ յունականին շնորհիւ ծնունդ առաւ ի սկիզբն հինգերորդ դարու : Այս իրողութեան իբրեւ ապացոյց բաւական է ի մէջ բերել յընդերկար ժամանակաց հետէ ո եւ է գրական շարժման մը բացակայութիւնն առ մեզ յառաջ քան զհինգերորդ դարն : Նոյն բանն կը մտածուի նաեւ Լասին մատենագրութեան մասին՝ որ գոյութիւն իսկ պիտի չունենար քս ոմանց , եթէ յերրորդ դարու նախ քան զգրաստնէական բուսականն չփութար յոյն մատենագրութենէն առնուլ առաս սնունդ մը , վասնզի յայտ է թէ այդ շրջանէն առաջ Լասին մատենագրութեան հինգ դարերուն մէջ անհնար է հանդիպիլ գրական կարեւոր գրուածի մը կամ արժանաւոր ֆերքողի մը անուան :

Հոս հարցում մը բնական է մեզ ընել , թէ ինչո՞ւ ուրեմն եթէ Հռովմէական եւ Հայկական մատենագրութիւնք միակ աղբիւրի մը այն է յունականին դիմելով սկիզբն ու զարգացում առին , հայկականն անոնք անշուք եւ աննշան իմն կը զսնեմք Լասինականին բաղդասմամբ , զի աներկեւան է մեզ համար թէ ոչ Սենեկայի նման իմաստասէր , ոչ Վիրգիլեայ եւ Լուկրետիոսի նման բանաստեղծներ , ոչ Կիկերոնի նման ճարտարախօս եւ ոչ Սալուստիոսի կամ Տակիտոսի նման պատմագիրներ ունեցանք : — Պատճառն մեր առաջիկայ դասագրքին Ներածութեան (3) հաստատուածն մէջ ցոյց տուած ենք համառօտիւ , բայց հոս ի դէպ է մի այլ ակնարկ ընել :

Պէտք է գիտնալ որ հայկական մատենագրութիւնն երբ յունականին դիմեց , սա այն աստն կորուսած էր իւր նախկին

փայլն, եւ մօս էին նուաղելու Ակադեմիոյ եւ Լիկէոնի վերջին արձագանգներն. զի քրիստոնէական կրօնի ախոյեան վարդապետս՝ Բարսեղ, Ոսկեբերան, Նիւսացի եւ այլք բազում մասեմագրական ծանրութեան կեդրոնն կ'նգնէին դնել կրօնական ուսմանց մէջ, եւ Ս. զրոց վարդապետութիւնն սակաւ առ սակաւ կը գրաւէր ամէն բեմերն՝ տեսաններն ու Սրահներն. արտաքին հեղինակաց ընթերցումն եւ ուսումն երկրորդական զբաղում մ'եղաւ այնուհետեւ: Կրօնական ջերմ նախանձն իրենց պատուանդանէն սկսած էր վար առնուլ մեհեաններու արձաններն՝ որք զեղեցկին մարմնաւորութիւններն էին, եւ այդու բանաստեղծին գրիչն պիտի կապուէր դիցական երփնագոյն նանանչներէն. քրիստոնէական պարկեշտութիւնն այլ եւս պիտի լռեցնէր արտերու հեռաձայն բելերն, ու ոչ եւս Պինդար մը պիտի կարենար երգել *հին գինին* եւ Անակրէոն մը իւր *սարփանքներն* նուագել, եւ Կրօնին յայտնեալ ճամարսութեանց առջեւ ոչ եւս պիտի կարենար երգիծաբանել Լուկիանոս եւ Կելսոս քննադատել, եւ վերջապէս Պրոկոպոս ճոր-պրասոնական փիլիսոփայութեան հին վերարկուան ծածկուած՝ Արեւմտի իմաստութեան վերջին բոցն պիտի փայլեցնէր, մինչեւ Յուստիանոս Ա. հրամայեց փակել 529 ին՝ փիլիսոփայութեան բոլոր դպրոցներն:

Փութանք ուրեմն յաւելուլ քէ Հռովմայեցիք շատ իսկ յառաջ քան զմեզ՝ ամէն ինչ անխիղն եւ անաշխատ փոխ առին յունական Պանդէոնէն. եւ Մասեմագրութենէն, եւ իրենց ուսուցչաց հաւասար զարգացման արագ. — բոլորնք իրենց քաղաքական վիճակի դիմքն ու դիւրութիւններն: Իսկ մեր քարգմանչաց դարուն մէջ հին ու արտաքին մասեմագրութեան փոխան՝ ինչպէս ըսինք՝ եկեղեցական ուսումն ու ճարտարաւորութիւնն գրեթէ արտաքին շեշտակն էր մասեմագրութեան, եւ եթէ այնպէս իսկ չլինէր՝ հայկական եկեղեցւոյ իրական պէտքն արդէն այդ վերջնով միայն հնար էր գոհացնել, եւ հետեւաբար այդ ճիւղն առաւել մշակուեցաւ առ մեզ մինչեւ իսկ աստի կէս դար յառաջ: Այս ուղղութեան ներքեւ բոլորովին եկեղեցական եղաւ մեր մասեմագրութիւնն, եւ գրեթէ կրճատք ըսել որ աւելի *հայրաբանութիւն* (patrologie) մը քան քէ *մասեմագրութիւն* (littérature) մը յօրինելու ճիւղ կը մասակարարէ մեզ

մեր նախնեաց գործոց մեծագոյն եւ կարեւորագոյն մասը : Սակայն եւ այնպէս եթէ մէկ կողմանէ քրիստոնէական կրօնի ներեւելմամբ յղացուած մասեւագրութեան այդ նոր սեռն՝ իւր իսկ բնութենէն դատելով՝ անկարող կը գտնուէր ընդարձակ աւարելոյ մը բանալու հանճարի եւ մտաց զանազանակ արտադրութեանց, միւս կողմանէ պէտք չէ մոռնալ որ կրօնական այդ վեհագոյն ազդեցութեան կը պարտիմք միմիայն ինչ որ ի ձեռին ունիմք այսօր ի նախնեաց, եւ գուցէ առանց այդ շարժման անհնար պիտի լինէր մեզ մասեւագրական պատմութեան մէջ այնքան կանուխ գրաւել տեղ մը :

Չենք վարանիր խոստովանիլ թէ մեր մասեւագրութիւնն եթէ նոյն լինէր յունականին նման՝ մեր դասագրքին մէջ ամփոփուած մասեւագրաց մեծագոյն մասին յիշատակութիւնն անգամ զանց պիտի ընէինք, մանաւանդ սա տեսակէտով որ ոչ միայն մասեւագրի մը արժանիքն ցոյց տալու հանգամանքէն զուրկ են, այլ եւ չեն կրնար իրաւամբք ներս մտնել այն շրջանակէն զոր մասեւագրութիւնն զծած է իբրեւ նուիրական սահման մը : Եւրոպական մասեւագրութեանց բազմաթիւ դասագրքերէ կամ պատմութիւններէ մեր ստացած գաղափարն կը բոլորէր մեզ իբրեւ մասեւագիր չնանչել իրաւագէտներ՝ աշխարհագիրներն բժիշկներն՝ չափագէտներն կամ գիտնականներն, բայց որովհետեւ յունական մասեւագրութեան դասագրոց մէջ իսկ գրեթէ կարեւոր տեղ մը կը ցուցուի այդ դասակարգի անձանց՝ զոնէ ի պատմութեան Հին եւ Միջին մասեւագրութեան, մեք եւս չխղնեցինք մեր դասագրքին մէջ մասեւագրաց ի կարգ դնել զանոնք, անշուշտ եթէ այդ նիւղերու մէջ փայլած են իրենց գրուածներովն, եւ մինչեւ իսկ մեր օրերուն նկատմամբ փութացինք զնոյն առնել :

Եթէ խոստովանուիք ընտրութեամբ դասաւորենք մեր մասեւագիրներն, պատմագրական եւ կրօնական նոյն մասեւագրաւորանի մը մէջ հազիւ պիտի հանդիպինք քանի մը փիլիսոփայական՝ բանաստեղծական եւ այլ գործոց ցանկերու, բայց ցաւալին այն է որ մեր մասեւագրութեան այդ նոյն համարուած մասերէն մին՝ կողքեմք ըսել պատմագրականն՝ որ ազգին պատմական կենաց դարաւոր շղթայն կը կազմէ, դէպքերու իբր պարզ շարադրութիւն մը կը ներկայանայ մեզ՝ միշտ բազմա-

պատիկ ուսումներով եւ ընդհատմամբ, եւ զարմանալի զան-
ցառութեամբ պատմագրաց մեռոց՝ ազգային ականաւոր ան-
ձանց բազմաց կենսագրական տարրն իսկ որ պատմութեան կար-
կառուն քանդակներէն մին պէտք է լինի, ամենէն աւելի
հարթ ու աղօտ կերպարան մը կ'ընծայէ, այնպէս որ՝ զորօրի-
նակ՝ կրնայ ոք եղիւքի մը գոյութիւնն տարակուսանաց տակ
դնել առ ի չգոյէ վաւերական եւ սոյոգ աղբերաց : Այս ողբալի
քերին առաւելապէս ակնյայտնի կ'երեւի մեր մասեմագրաց կեն-
սագրականին նկատմամբ, վասն զի ցամաք ու կցկտուր յիշա-
տակութիւններ չեն կարող կենդանութեան շունչ մը փչել մեծ
անձնաւորութեանց, ու միայն աւանդական համբաւն իբրեւ
փայլուն շրջանակ կը ծառայէ նոցա եղծեալ եւ գունարափ
պատկերին : Այդ աղետալոր քերութիւններէն յայտ է թէ չէր
կրնար զերծ մնալ մեր իսկ դասագիրքն, որոյ համառօտութեանն
հակառակ՝ զանց չըրինք սակայն ո եւ է կարելոր տեղեկութիւն
սալ ուսանողաց, առաջնորդ ունենալով մեզ Վեներկոյ միա-
բաններէն Հ. Գարեգին Վ. Զարպհանէլեանի երկհատր *Պատ-
մութիւն Հայերէն դպրութեանց* գործն՝ որ միակ եւ ամբողջ
գրուածն է իւր տեսակին մէջ (*) :

Կարելոր կը համարիմ դիտել տալ նաեւ՝ թէ դասագրքիս
համառօտութիւնն եւ հետեւաբար դիւրամասշտի գինն ոչ միայն
դժուարութիւններէ պիտի զերծուցանէ զուսանողս, այլ եւ կը
յուսամ թէ պիտի կարենայ բառնալ այն զանգատներն որ յար-
մար դասագրքի մը պակասութենէն տեղի կ'ունենային, եւ
պատեալ դարձած էին այս կարելոր ուսման աւանդութիւնն
զրեթէ յետին կարգի մը մէջ դնելու :

Կը համարձակիմ ուրեմն յանձնարարել զառաջիկայս՝ Հայ

(*) Թէպէտեւ երեւցած են ուրիշ երկու գրուածներ Հայ մասեմագրութեան
վերայ, բայց երկուքն եւս քերի մնացած են. առաջնոյն հեղինակ է Հ. Յով-
սէփ Վ. Գաբրիւնեան, *Պատմութիւն մասեմագրութեան Հայոց*, մասն Ա. (ան-
գիր ծամանակ) Վիեննա 1851. Իսկ երկրորդին՝ Ստեփան Պալասանեան, *Պատ-
մութիւն գրականութեան Հայոց*, Հատր Ա. (բանաւոր գրականութիւն) Թիֆ-
լիս 1865 : Ասոցմէ շատ տարիներ յառաջ իբր ամբողջ գործ հրատարակուած
է Վեներկոյ Միխայիլեանց ուխտին առաջնորդ Սուքիաս Արքեպիսկոպոս Սո-
մալեանի Ազգային դպրութեանց պատմութեան Իտալական քաղաքներէն
միայն. Quadro della letteratura Armena. 1827.

լեզուի եւ մասեցագրութեան դասախօս Մեծ. պատշոնակցացս ,
խնդրելով միանգամայն որ ցերեղամիտ զգնուին զորոյս քերու-
թեանց որք կրնան սպրդած լինել :

ԵՂԻՇԷ Վ. ԳՈՒՐԵԱՆ

12 Նոյեմբեր 1885.

Պատրիզակ

ԱՆՋԿԱՆ ՍԸ ՕՐԱԳԻՐՆ

1 Նոյեմբեր

Քանի մը օրէ ի վեր օրագիրս ընդհատեցի . ոչ հիւանդ-
էի , ոչ ուրիշ արգելք մ'ունէի : Զը կրցի . ահա պատճառն :
Ինչ են թաքուն զօրութիւնք , որով այնքան կը գրաղէին
նախնիք : Մեր կամքն ինչո՞ւ միշտ կարող չէ վարել զմեզ :
Կամինք եւ չենք կարող : Անտեսանելի ձեռք մը չորս օրէ
ի վեր գրչիս ու ձեռքիս մէջտեղ կեցաւ . եւ ես , որ անձիս ,
որ ձեռքիս , որ գրչիս տէրն եմ , չը գիտեմ որ անտեսանելի
անհասանելի տիրոջ մը գերին ու խաղալիկն եղայ : Հիմայ
նուազ խստութեամբ կը դատեմ Պատմութեան այն անձինքն ,
ոյց համար ինքնին կ'ըսէի թէ այսինչ պարագային մէջ այս-
պէս վարուելու էին . . . : Վրաս պիտի խնդան նորէն , Նու-
րանիա՝ . գի թաքուն զօրութեանց եւ այլ խորհրդաւոր բա-
ներու վրայ կը խօսիմ : Այլ միթէ չեմ մօտենար քու որոշա-
կան վարդապետութեանդ (determinisme) : Դու կ'ըսես թէ ո-
րոշիչ յայտնի պատճառաց ներգործութեան տակ մարդս այսպէս
կամ այնպէս կը վարուի . իսկ ես կ'ըսեմ թէ անյայտ զօրու-
թիւնք ի սկզբանէ անտի կը վարեն եւ պիտի յաւիտեան վարեն
զմարդ : Քու հետեւած իմաստասիրութիւնդ ամեն հարցման
պատասխան ունի եւ ամեն հարցի լուծումն , մինչ Գիտու-
թիւնն՝ որ միշտ ամեն իմաստասիրութենէ վեր է՝ գեռ այն-
քան գտնելու բաներ ունենալն յաւիտ կը խոստովանի : Իսկ
այն իմաստասիրութիւնն՝ որուն ես կը հետեւիմ՝ գիտու-
թեան եւ աստուածապաշտութեան ալ համաձայն է : Դու
վճիռ կը հատանես կնճռալից իմաստասիրական խնդրոյ մը

մէջ, ես անբաւական գտնելով մարդկային մտաց լոյսն, երկինք կը նայիմ . . . :

2 Նոյն

Այսօր է տօն ամենայն սրբոց, հնոց եւ նորոց, յայտից եւ անյայտից, — ի՞նչ է սուրբ մը. ինչո՞ւ սուրբերն այնքան կ'աւելնան որքան յետս ընկրկինք ժամանակին մէջ. ինչո՞ւ կանայց մէջ սուրբ շատ կայ, եւ պատերազմիկ գրեթէ չը կայ. Սրբոսրիւն բառն ինչո՞ւ բառարանէն չենք վերցնէր, քանի որ անկարող ենք այսօր սրբուհի մը ցուցնել . . . : Կը տեսնե՞ս, քոյր իմ, որ ես ալ խնայտասէր կ'ըլլամ քեզ նման. կը հարցնեմ, թերեւս ամպարիչտ հարցումներ կ'ընեմ . . . Սակայն ահա սուրբ սոսկում մը տակաւ • հոգիս կը համոզի. շուրջս կը նայիմ՝ որպէս թէ գիս պատող մթնոլորտին մէջ անասելի փոփոխութիւն մը տեղի ունեցած ըլլար, ձեռքս կ'առնեմ վարք Սրբոցն, ու կը հիանամ ու կ'արտասուեմ . . . : Ի՛նչ անկեալ ժամանակաց մէջ կ'ապրինք մենք. չը կայ կին մը՝ որ մեծ դատի մը համար խանդավառի, չարչարուի, բոցերուն մէջ նետուելու չը վարանի . . . : Լուիզ Միլէյն՝ պիտի ըսես : Արդարեւ, նա ալ սրբուհի կոչուեցաւ : Բայց ես ի՛նչ պիտի ըսեմ, գիտե՞ս, այդ արքունիին առթիւ. Պիտի կրկնեմ ինչ որ մօրս ձեռք գտնուած ֆռանսական Հանդիսի մը մէջէն օրինակեցի քանի մ'ամիս առաջ. « Ողջունելով Հանդերձ այդ սրբուհին, զգուշանալու է սրբոց կարգ անցունելէ յեղափոխականաց արժանաւորագոյններն իսկ. մենք ապաքէն պէտք ունէինք այդպիսի դիւցազնուհեաց, այլ մենք կը մարանչէինք որպէս զի կանայք կին ըլլան. եւ՝ ըստ մեզ՝ Յեղափոխութիւնն այն օր պիտի կատարուէր, ուր զենջակաց մէջ հաց գտնուէր եւ ոչ փամփուշտ : Ի՛նձ՝ Վալլէսիս՝ պէտք է մանուկն՝ կնոջ քաջութեան ետեւ : » Այս սողերն հրատարակողն Եւրոպայի ամենէն կարմիր, ամենէն աւելի խնայտասիրական Հանդէսն է. նոյա հեղինակն ալ, որպէս իմացար, Ժիւլ Վալլէսն է, որ ոչ « ինստիտ » ե եւ ոչ « միջնադարեան » իբրեւ գիս, ըստ Նորայր Բիւզանդացոյ բացատրութեան, — Նոր ժամանակաց դիւցազնուհիք այսպէս են, քոյր իմ. ամեն բան են, ամենամեծ եւ ամենալսեմ բաներն են, այլ կ'ին չեն : — Միթէ Սրբուհի Տիւսմբն անուղղակի

կը քննադատեմ. . . : Բայց ես՝ գիտե՞ս՝ Մայքսն կարդացած էմ. մայրս չը թողուց. Սիրանոյշէն ալ գողունի քանի մ'էջ միայն կարդացի. . . : Ա՛հ, այդ կինն հիանալի մատենագիր մ'է :

3 նոյն,

Այսօր շատ հիւրեր ունեցանք : Ամենքն ալ օգին գեղեցկութեան, այս աշնան բացառիկ գեղեցկութեան վրայ խօսելով սկսան ամենքն ալ իրենց խօսակցութիւնն : Ոմանք ակնարկութիւն ըրին երիտասարդ բանաստեղծի մը՝ Տիգրան Սեթեանի Գարուն եւ Աշունին : Որքան գոհ կ'ըլլամ, երբ կը տեսնեմ թէ հայերէն գրեանք կը կարդացուն եւ կը գնահատուին, — թէեւ ոչ ընդհանրապէս դեռ : Ոսք եղաւ նաեւ Լամարտիւի Աշուն հատուածոյն յԱղեքսանդր Փանոսեանէ թարգմանութեան ալ վրայ, որ Երկրագունքի վերջին թուոյն մէջ երեւցած է. Ամեն ոք գիտօղութիւն մ'ըրաւ՝ այս առթիւ՝ Շողեր ու Յօդերու դեռահասակ բանաստեղծին վրայ, եւ պիտի ջանամ այդ գիտօղութիւններն հաղորդել քեզ բառ առ բառ. « Գիտէ՞ք որ Հայոց մէջ չը կայ բանաստեղծ մը՝ որ այնքան հարուստ հանքեր ունենայ. սալի առանց պատճառի չէ. Փանոսեան սկսած է Ֆռանսերէն լեզուաւ քերթել, եւ 'ի Ֆռանսա մրցանակ ստացած է քանիցս. արդ, տաղաչափութեան արուեստն այսօր իր վերջին կատարելութեան հասած է Ֆռանսայի մէջ 'ի շնորհս Պառնասեանց. Թերեւս արուեստն հալածեց ներշնչումն. այլ ի՞նչ օգուտ. իրօղութիւնն այս է : » — « Յաւալի է թէ Աղեքսանդր Փանոսեան երկու լեզուներէն որով կը քերթէ՞ նուազ գիտէ այն լեզուն զոր իր քերթուածներով պիտի ճոխացնէ. նորախայլ այդ բանաստեղծին ի՞նչ կը պակսի՝ ազգային մեծ բանաստեղծ մ'ըլլալու համար. Թերեւս չառ բան, Թերեւս մէկ բան : » — « Կ'երեւայ թէ աւելի կը գրէ քան կը կարդայ Աղեքսանդր Փանոսեան սակայն ամենէն մեծ բանաստեղծներն ալ որքան կարդացած են գրելէ յառաջ ու գրելով հանդերձ. ամեն պարագայի մէջ, հիանալի պատանի մ'է դա. կը յաջողի բանաստեղծութիւն գրել գուտ աշխարհարար լեզուաւ : » — « Օտեան էֆէնտին, որ մը Մէզար-Պուռնի շողենաւէն ելնելով Մինաս Չերազի հետ, մարմարէ սանդուղի մը ծայրն Յակոբայ հրեշտակին

նման պատանի մը տեսած է կապոյտ աչերով ու դեղին գեղաւորութեամբ մազերով, եւ Չերապի դառնալով ըսած է. Այդ պատանին քանաւորո՞ւնք ինքի ունի. դեռ Աղեքսանդր փանոսեան ոչինչ հրատարակած էր այն ատեն :» — «Ա՛լ կարապետ փանոսեանի վրայ չը խօսուիր, հապա Աղեքսանդր փանոսեանի վրայ :» — «ԲՈՐԱՍԱՆ մանկանցին բաժանորդ գրուած եմ Աղեքսանդր փանոսեանին ոտանաւորներուն համար. կը սիրեմ այդ բանաստեղծն. եւ հաւատարմ չի գար, երբ կ'ըսեն թէ ինքն է որ մերթ ընդ մերթ Լոյսի մէջ թրքախառն ծաղրասացութիւններ կ'ընէ՝ զգացմամբ գրուած տաղերու. եթէ ինքն է իրօք, պէտք է կրկին կարգայ այն վսեմ նամակն, զոր հրատարակած է Շոդեր ու Յոդերուն սկիզբն :» — «Փանոսեանի վերջին տաղը՝ Կիւն՝ հրաշակերտ մ'է :»

ՄԱՆՈՅ. — Տեղւոյ անծկուծեան պատճառաւ՝ Օրագրոյս շարունակութիւնն յաջորդ թուոյն ձգուեցաւ :

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐՆ

Թշուառներու հրատարակութիւնն ամենամեծ եղելութիւն մ'եղաւ յեւրոպա. Ժան Վալթան—կը գրէ Էօփէն Էնլիւան — մուցնել տուաւ իտալական ինդիւրն : Այդ արտակարգ գործին թարգմանութիւնն ոչ ընդհատ ազդեցութիւն եւ արդիւն ունեցաւ առ մեզ եւ ի մեզ : Աշխարհ մ'է Վիգորու իւկոյի հսկայ վիպասանութիւնն, եւ այդ աշխարհի շրջանն ընօրն անտարակոյս մտաւորապէս ու բարոյապէս յանկուտս պիտ' օգտի : Տասնեւիններորդ դարուն սոյն տեսակ մ'Աստուածաշնչոյն թարգմանութիւնն ի Տ. Գրիգոր Չիլինկիրեանէ երկրորդ տպագրութիւն մը կ'ունենայ պատկերազարդ ի շրնորհս Տ. Նշան Պէրպէրեանի : Գրքին վրայ գաղափար մը տալու համար անոնց՝ որք դեռ կարգացած չեն զայն՝ պիտ' արտատպէինք հոս տաղանդաւոր թարգմանչին Յառաջաբանն, եթէ տեղ ունենայինք :

ՄԱՐԴԻԿ ԵՒ ԻՐԲ

Հասգիւզի Ս. Ներսիսեան վարժարանի Պատուարժան Հոգաբարձութիւնն՝ Հանդիսիս կը դիմէ յայտնելու համար իւր շնորհակալիքն առ Մեծապատիւ Պաղտիկ Էֆէնտի Նեվրուզ, որ բարեհաճած է Ներսիսեան տանուց նուիրել օրինակ մը՝ մեր մեծանուն աշխատակից Ռեթէոս Էֆէնտի Պէրպէրեանի նոր սքանչելի երկասիրութենէն, որ ամեն գրաւաճառաց քով կը վաճառուի 12 դահեկանի : Լեզուի ճոխութիւնն ու մտաց բարձրութիւնն միմեանց հետ կը մրցին Մարդիկ եւ իրի մէջ, որ կրնայ համարուիլ մին արդի գրականութեան հազուադէպ գոհարներէն :

Մեր՝ թէ ի Պոլլա եւ թէ ի գաւառս եւ յօտար երկիր՝ ունեցած բաժանորդաց անուններն ու հասցէն ի մօտոյ տըսելալ գործածել որոշած լինելով, այս անգամ ազգութեամբ հրաւէր կը կարգամբ մեր բոլոր բաժանորդաց, որ — եթէ իրենց հասցէին կամ անուան մէջ ո՛ր եւ է սխալ մը կը գտնեն, կամ փոփոխութիւն մը ընել կուզեն — ընդ փոյթ եւ անյատալ հաճին զեկուցանել մեզ ի սրբագրութիւն, որպէս զի ապագային՝ սխալման, գանգատանաց կամ թերթից առաքման անկանոնութեան տեղի չը տրուի:

Երկրագունտի նախորդ թիւն, ի մեծ ցաւ իւր վարիչ մարմնոյն, գեղատեհ գիւրիմացութեան ու մուացման մը պատճառաւ, չը կրցաւ բերել ի հանգէս այն կարեւոր փոփոխութիւններն, ուղերն ու յայտարարութիւններն՝ որոնցմով ծանրաբեռնեալ կը ներկայանայ այսօր իւր ազնիւ ընթերցողաց: Նայն պատճառաւ, գեղախտարար, փակ մնացին նաեւ գրուեցն Զրօսարանին: Ապահով ենք — եւ կ'ապահովեմք — թէ այսուհետեւ սոյնօրինակ զանցառութիւնք չը պիտի ունենան տեղի — եթէ այս անգամ մեզ ներուի:

Զ Ր Օ Ս Ա Ր Ա Ն

Երկու երկայն — ու լայն — ամիսներ առաջ բացինք Զրօսարանս, այլ չարագէտ բաղլին աջն յաղթ ու միջին, յամենեանն յետին, ի ցաւ մեր սրտին, փակեց անոր գրուեցն՝ զորս ի ձայն փողոյ, թմբկի, տաւղի, քնարի եւ ամենայն նուագարանաց կուգամ բանալ այսօր վերստին, — առանց սակայն ո՛չ ոք է ո՛ր եւ է ներում կամ այլ ինչ խնդրելու, զի ես պատրաստ եմ յողջակէզ... — յայտարարելով միայն թէ՛ ամէն ջանք, խոնջանք ու տանջանք պիտ' յանձն առնում տպագային, որպէս զի ամենայն թ' Բաղդն իսկ չ'արգելու ինձ խնդալ ու խնդացնել աստ ամէն ամիս, գեղանի թէ խեղանի երկաւս ընթերցողներն Հանդիսիս:

Զրօսարանի ժողովուրդ մ'ըլլալն պատիւ չը բերեր մեզ... այլ սակայն գոհ է երկրագունտս — եւ մանաւանդ կայծուրիկ — որ իւր բացած Զրօսարանն, համակրողաց ու յաճախորդաց ստուար խումբ մ'ունեցաւ...: Տասն երեք նամակներ

ստացանք — մեր թիւ 1. 2 եւ 3 հանելուկներուն պատաս-
խաններն — ոմանք արձակ եւ այլք ոտանաւոր խմբադրու-
թեամբ եւ հետեւեալ ստորագրութեամբք. — 1. Սասանայ.
2. Արզոս. 3. Օր. Խոսրովիդուխս. 4. Տիգրան Քեչեկեան.
5. Տիգրան Ղ. Փափագեան. 6. Օր. Հրանոյշ. 7. Մ. Հրանս
Մ. Քիրեջնեան. 9. Օ. Ղ. Օ. 10. Ղ. Բունի. 11. Յ. Գալ-
պուրեան. 12. Բ. Եամիկ. 13. Կաղ-ձիւաղ: Այլ մի միայն մին
Պ. Հրանս Մ. Քիրեջնեան յաջողած լինելով ամբողջապէս լու-
ծել մեր հանելուկներն՝ որոնց բառերն էին

1	2	3
Պաս-իծ	Լու-սին	Համ-բակ

մի օրինակ Շողեր ու Յօղեր — մեր նուէրն — ստացաւ :

Բարեւնութեամբ կը դնեմ աստ հետեւեալ յանգեալ լու-
ծումն որ չարամիսն Կաղ-ձիւաղ յղած է ինձ .

« Բերնիս մէջ կայ՝ համ, լուսնին մօտ ալ՝ բակ, սակայն ,
իմ մասիս ,
Կարծեմ համբակներ վխտան յ'Արեւելս եւ ի Լեւոն Մասիս :

Այս անգամ կ'առաջարկեմ հետեւեալ երեք հանելուկներն
ալ գործ ամբողջապէս եւ ճշդիւ առաջին անգամ լուծողին
Երկրագունի եռամեայ բաժանորդագրութիւն մը պիտի
նուիրուի :

4

Նախորդս՝ ի վերուս,
Երկրորդս՝ ալ վարէն կը գտնեն ծընունդ ,
Աղիւս քէ հարուս
Ամբողջս երբ ուտեն՝ կը գտնեն սընունդ :

5

Ոսներս երբ կտես՝ կը լինիմ քոչուն .
Գրուիսս երբ կտես՝ ան զ'իս ի հաշիւ .
Իսկ գլուխս եւ ոսներս երբ կտես՝ ճողիւ
Երեւան կ'ելնէ մի կտայ հաստատուն .
Ամբողջս՝ այս տղից մէջ կը տեսնես դուն :

6

Երկրորդս է պայծառ . Նախորդս է կրծու .
Իսկ ամբողջս՝ համեստ այլ պերճ ձայնաճու :

ԿԱՅԾՈՈՒԿ

Ծան . — Պատասխանք պարտին հասնիլ մինչեւ ց20 դեկտեմբեր :